

CMR Working Papers

81/139

ANITA BRZOWSKA

Dobór małżeński i integracja imigrantów w małżeństwach mieszanych – stan badań

Maj 2015

www.migracje.uw.edu.pl

Anita Brzowska – Ośrodek Badań nad Migracjami, Uniwersytet Warszawski
brzowskaa@is.uw.edu.pl

Streszczenie

Celem publikacji jest prezentacja istniejącego stanu wiedzy o małżeństwach mieszanych wyróżnionych ze względu na kryterium narodowości i pochodzenia etnicznego współmałżonków w kontekście doboru małżeńskiego i integracji imigrantów w krajach przyjmujących. Praca zawiera omówienie sposobów definiowania małżeństwa oraz typów małżeństw mieszanych. Przedstawia również w świetle wybranych koncepcji teoretycznych dobór małżeński oraz społeczny wymiar integracji imigrantów, którzy zawarli małżeństwa mieszane. W kolejnej części tekstu zaprezentowane zostały najważniejsze badania nad małżeństwami mieszanymi przeprowadzone przede wszystkim na gruncie studiów migracyjnych. Publikację kończą wnioski podsumowujące najważniejsze osiągnięcia z zakresu omawianej problematyki oraz próba wskazania potencjału tego kierunku badań w polskich studiach migracyjnych.

Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego o nr 2014/13/N/HS6/03770 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

Słowa kluczowe: małżeństwa mieszane, integracja, migracje, dobór małżeński

Abstract

The aim of this study is to present the state of the art of research on mixed marriages in terms of ethnicity and nationality. The study covers the works on mate selection and immigrants integration. It begins with an overview of existing definitions of marriage and types of mixed marriage as well. These introductory reflections are followed by the presentation of marital matching process and social integration of immigrants from different theoretical perspectives. Then, the analysis of studies of intermarriage come in first place focusing primarily on migration studies. The study ends with the conclusions that summarize the most important scientific achievements of researchers in the field of intermarriage research. It encompasses also separate section on the potential of the intermarriage research in Poland.

Paper was prepared within research project (project number 2014/13/N/HS6/03770) funded by National Science Centre.

Keywords: mixed marriages, integration, migration, mate selection

Spis treści

1. Wprowadzenie.....	6
2. Podstawowe zagadnienia definicyjne.....	8
3. Dobór małżeński w małżeństwach mieszanych i integracja imigrantów w świetle wybranych koncepcji teoretycznych	11
3.1. Dobór małżeński w świetle wybranych koncepcji teoretycznych.....	11
3.2. Integracja migrantów a małżeństwa mieszane w świetle wybranych koncepcji teoretycznych	16
4. Przegląd stanu badań nad doborem małżeńskim i integracją imigrantów zawierających małżeństwa mieszane	18
4.1. Badania nad doborem małżeńskim	18
4.2. Badania nad integracją imigrantów zawierających małżeństwa mieszane	21
4.3. Przegląd stanu badań nad małżeństwami mieszanymi w Polsce	23
5. Uwagi końcowe.....	25
Bibliografia.....	26

1. Wprowadzenie

Ranga społeczna przypisywana małżeństwu oraz wielorakie konsekwencje, jakie pociąga za sobą zawarcie związku małżeńskiego, leżą u podstaw szerokiego nim zainteresowania różnych dyscyplin naukowych. Uwaga badaczy poświęcona tej problematyce wynika z wielopostaciowej istoty samego związku małżeńskiego, jak również ze społeczno-ekonomicznych, demograficznych i prawnych konsekwencji jego zawarcia. Co więcej, niewiele jest obecnie społeczeństw, w których nie toczy się ożywiona dyskusja na temat zmieniających się form życia małżeńskiego oraz ewolucji rodziny. Rozwijane teorie oraz liczne badania koncentrują się w związku z tym na jakościowych przemianach form życia małżeńsko-rodzinnego oraz ich rosnącej różnorodności¹. Jednak bez względu na dyskusje i spory toczone wokół kondycji rodziny oraz malejącego znaczenia formalnych związków małżeńskich pozostają one wyróżniającymi się formami życia społecznego.

Zainteresowanie badaczy tematyką małżeństw ma długą tradycję w naukach społecznych. Teoretycy i badacze podkreślają, że dotyczy ono nie tylko jednostek, lecz także wspólnot, do których należą (Por. Lévi-Strauss 1991). Małżeństwo tworzy bowiem więź między partnerami oraz stosunek społeczny między ich grupami rodzinnymi. Liczba związków małżeńskich zawieranych przez przedstawicieli różnych grup społecznych świadczy o otwartości społecznych struktur, podczas gdy małżeństwa zawierane w tych samych kategoriach sprzyjają zaostrzeniu dystansów społecznych. Z tego względu małżeństwa mieszane, zwane też *międzykategorialnymi* (*intermarriage*), uważane są za przejaw największej bliskości społecznej według skali dystansu społecznego Bogardusa (1968) oraz za jeden z najlepszych wskaźników integracji. Jest to również czynnik prowadzący do transformacji społecznej: wzrostu zróżnicowania i przekraczania czy wręcz zacierania granic grup społecznych, zwłaszcza poprzez wyłaniające się mieszane tożsamości dzieci urodzonych w związkach mieszanych (Kalmijn 1998: 396; Lievens 1998). Ta wewnętrzna dynamika czyni z małżeństw mieszanych wyjątkowo interesujący obszar badawczy między innymi na gruncie studiów migracyjnych, które znajdują się w centrum zainteresowania niniejszej pracy. Celem prezentowanego tekstu jest bowiem przegląd stanu badań nad małżeństwami mieszanymi wyróżnionymi ze względu na kryterium narodowości i pochodzenia etnicznego współmałżonków w kontekście doboru małżeńskiego i integracji imigrantów w krajach przyjmujących. Niewątpliwie procesy globalizacyjne, daleko idące ułatwienia w kontaktach międzynarodowych, rosnąca mobilność i nasilone migracje sprzyjają powstawaniu tego typu związków.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się małżeństwa mieszane², biorąc pod uwagę różne cechy małżonków. Mówimy zatem o małżeństwach mieszanych wyróżnionych m.in. ze względu na religię, rasę, pochodzenie etniczne partnerów, narodowość, a także o małżeństwach mieszanych zawartych pomiędzy obywatelami różnych krajów. W przypadku ostatnich dwóch wymienionych typów używa się również pojęć *małżeństwa binacjonalne* oraz *małżeństwa transgraniczne* (Rajkiewicz 2009: 170), podkreślając w ten sposób ich związek z mobilnością międzynarodową małżonków. Nierzadko zdarza się jednak, że małżeństwa są mieszane pod względem więcej niż jednej wyróżnionej powyżej cechy.

¹ Koncepcją, która stara się wyjaśnić przemiany rodziny i małżeństwa w komplementarny sposób jest koncepcja drugiego przejścia demograficznego. Jej autorzy van de Kaa i Lesthaeghe dowodzą, że warunki ponowoczesnego społeczeństwa sprzyjają różnorodności form związków partnerskich i osłabiają znaczenie małżeństwa jako formy tworzenia rodziny (van de Kaa 1987; Lesthaeghe 1991 za Fihel, Okólski 2012). Nie tylko małżeństwo jako trwały związek utraciło wiele ze swej funkcjonalności, lecz jednocześnie osłabieniu uległa skierowana ku niemu kontrola społeczna. Zdaniem autorów czynnikiem wywołującym te głębokie przeobrażenia jest proces modernizacji analizowany w wymiarze rozwoju ekonomicznego, technologicznego oraz przemian systemów norm i wartości. Następuje zwrot od wartości materialistycznych ku postmaterialistycznym (Por. Inglehart, Baker 2000) zorientowanych m.in. na indywidualizację życia.

² Dokładniejsze omówienie wyróżnianych typów małżeństw mieszanych znajduje się w rozdziale II.

Związki te tworzą układy rodzinne, których członkowie posiadają nie tylko różne obywatelstwa, ale różnią się także między sobą kulturą czy religią. Dlatego też w niniejszym artykule posługiwać się będę terminem małżeństwa mieszane, który pozwala ująć te wielostronne konotacje społeczne i kulturowe.

W obrębie badań nad małżeństwami mieszanymi wyodrębnić możemy kilka nurtów, które wpisują się w szersze, interdyscyplinarne obszary badawcze zakreślone przez studia nad małżeństwami. Wyróżnić zatem możemy badania nad doborem małżeńskim, w których zainteresowania badaczy – głównie demografów i socjologów, ale też geografów społecznych – koncentrują się na poznaniu kryteriów i wzorów doboru współmałżonków, prawach rządzących rynkiem matrymonialnym, określeniu trendów zawierania małżeństw mieszanych oraz przestrzeni spotkań ludzi poszukujących przyszłych partnerów. Domeną badań demograficznych pozostają także analizy trwałości tego typu związków. Z kolei psychologia kulturowa podejmuje problematykę przebiegu interakcji, przyczyn konfliktów, sytuacji kryzysowych i jakości związków mieszanych. Warto wymienić również badania nad tożsamością zarówno współmałżonków, jak i dzieci urodzonych w małżeństwach mieszanych. Osobnym nurtem pozostają rozwijające się badania nad pełnionymi rolami genderowymi oraz relacjami władzy w małżeństwach mieszanych. Tematy te ujmowane są zazwyczaj w kontekście małżeństw zawieranych przez migrantów podejmujących migracje transnarodowe. Ponadto istotne wątki stanowią badania nad małżeństwami fikcyjnymi zawieranymi przez obcokrajowców w celu zalegalizowania swojego pobytu w kraju emigracji oraz małżeństwami aranżowanymi zarówno przez rodziny potencjalnych współmałżonków, jak i wyspecjalizowane komercyjne agencje. Ustaloną tradycję mają także badania nad społecznymi konsekwencjami heterogeniczności pod względem różnych cech współmałżonków, w tym m.in. nad różnymi wymiarami integracji migrantów, którzy zawarli małżeństwa mieszane.

Należy jednak zauważyć, że zakres podejmowanych tematów rozszerza się, bowiem literatura dotycząca małżeństw mieszanych, która do niedawna koncentrowała się wyłącznie na małżeństwach formalnych, uzupełniana jest przez badania podejmujące problematykę związków kohabitacyjnych (Blackwell, Lichter 2004; Joyner, Kao 2005) oraz relacji przyjacielskich między przedstawicielami mniejszości oraz społeczeństwa przyjmującego (Doyle, Kao 2007; Quillian, Campbell 2003). Są to jednak wciąż badania nieliczne, dlatego w prezentowanym przeglądzie literatury skupię się na publikacjach podejmujących wątek związków formalnych.

Niniejszy tekst składa się z pięciu części. Otwierają go krótkie wprowadzenie oraz rozważania na temat sposobów definiowania małżeństwa oraz wyróżnianych typów małżeństw mieszanych. Następnie dobór małżeński oraz integracja imigrantów przedstawione zostały w świetle wybranych koncepcji teoretycznych. W centralnej części tekstu zaprezentowane zostały najważniejsze badania przeprowadzone na gruncie studiów migracyjnych dotyczące doboru i integracji imigrantów, którzy zawarli małżeństwa mieszane. Praca zawiera również przegląd stanu badań nad małżeństwami mieszanymi zawieranymi przez obywateli Polski – kraju, który przez lata pozostawał krajem emigracyjnym i relatywnie jednolitym etnicznie, lecz w ostatnim okresie zaczął doświadczać napływu zróżnicowanych grup imigrantów. W związku z powyższym prezentowane badania przeprowadzone na polskim gruncie mają charakter przede wszystkim eksploracyjny. Publikację kończą wnioski podsumowujące najważniejsze osiągnięcia z zakresu omawianych badań oraz próba wskazania potencjału tego kierunku badań w polskich studiach migracyjnych.

2. Podstawowe zagadnienia definicyjne

Małżeństwo w żadnym społeczeństwie nie oznaczało związku tylko dwóch osób, lecz wiązało się z powstaniem stosunków społecznych między szerszymi grupami społecznymi (Adamski 2002). Było bezpośrednim elementem porządku społecznego – określało status społeczny, materialne podstawy egzystencji oraz prawa i obowiązki jednostek w zbiorowości (Coontz 2004; Slany 2002). Co więcej, przez setki lat w kulturze zachodniej małżeństwo stanowiło wstęp do budowania rodziny, dlatego też w rozważaniach akademickich niejednokrotnie stawiano znak równości między tymi dwoma pojęciami (Szlendak 2012: 114). Nie są one jednak tożsame (Janiszewski 1986), a sposoby definiowania zarówno małżeństwa, jak i rodziny różniły się w zależności od czasu, kultury i typu społeczeństwa.

W tym miejscu warto przytoczyć najważniejsze sposoby definiowania małżeństwa oraz najogólniejsze typy związków małżeńskich. Otóż za Slany wyróżnić można trzy podstawowe jego formy: małżeństwo formalne (religijne lub świeckie), zwyczajowe (*common-law marriage*), które nie wymaga formalizacji i zawierane jest poprzez wzajemne deklarowanie intencji poślubienia się oraz kohabitacyjne, w tym hetero i homoseksualne (2002: 77). Niektórzy badacze twierdzą, że razem ze zmianami rozumienia zjawiska kohabitacji, czyli związków nieusankcjonowanych prawnie³ występują zmiany w rozumieniu małżeństwa, dlatego oba zjawiska powinny być rozpatrywane łącznie (Kwak 2005). Nie tylko z tego względu małżeństwo należy do pojęć interdyscyplinarnych, którego obszar znaczeniowy skłania do negocjacji przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych (Bieńko 2012: 62).

W naukach społecznych najczęstszym sposobem definiowania małżeństwa jest określanie jego istoty poprzez eksponowanie cech związku (Kotlarska-Michalska 1998). W koncepcjach zrodzonych na gruncie psychologii dominuje zaś ujęcie go jako wspólnoty i eksponowanie istoty intymności przeżyć, wspólnoty uczuciowej, emocjonalnej, seksualnej i intencjonalnej. Małżeństwu przypisuje się także cechy instytucji umożliwiającej społeczeństwu realizację zadań wiążących się z prokreacją i socjalizacją swych członków oraz określających stosunki pokrewieństwa w ramach grupy. Kolejne ujęcie, określane jako systemowe, pozwala na traktowanie małżeństwa nie tylko jako niepowtarzalnego zestawu cech męża i żony, ale jako efektu nowopowstałego poziomu funkcjonowania, osiągniętego poprzez zachodzące, nie sumujące się transakcje. Traktowanie małżeństwa jako podsystemu pozwala nie tylko na wnikliwą analizę interakcji wewnątrzmałżeńskich, lecz także pozwala stwierdzić, jakie skutki w obrębie rodziny wywołują zmiany w tym podsystemie. Ostatni z wyróżnianych przez Kotlarską-Michalską sposobów to określanie małżeństwa jako społecznie unormowanego stosunku społecznego, w którym następuje przekształcenie czysto osobistego zaangażowania uczuciowego w trwałe przystosowanie i współdziałanie dla wykonania zadań małżeństwa. Z kolei na gruncie ekonomii małżeństwo traktowane jest jako dobrowolna organizacja służąca połączonej produkcji i konsumpcji, podlegająca, podobnie jak i inne organizacje gospodarcze, regułom rynkowym (Becker 1990).

Coraz częściej badacze zajmujący się tematyką małżeństwa podkreślają, że związki małżeńskie odklejają się od reprodukcji, stając się kontraktami ekonomicznymi bądź parami przyjacielskimi (Szlendak 2012: 114). Małżeństwo staje się dziś w coraz większym stopniu konstruktem jednostek i zindywidualizowanym programem. Jest kreatywnym i dynamicznym projektem, który może być realizowany w wielu wariantach, stanowiąc ścieżkę do samorealizacji (Slany 2002: 53). Nie ma już społecznie obowiązującego sposobu życia w

³ Badacze form życia małżeńsko-rodzinnego, m.in. w Polsce Anna Kwak (2012: 57) zwracają uwagę na postępujący proces instytucjonalizacji kohabitacji związany z jej rosnącą skalą i dynamiką. Instytucjonalizacja polega na przyznawaniu parom kohabitującym praw i odpowiedzialności, jakie mają pary małżeńskie. W niektórych państwach istnieje możliwość zarejestrowania związku partnerskiego (bez względu na płeć) na podstawie złożonej w odpowiednim urzędzie umowy cywilnoprawnej.

małżeństwie i powszechnie obowiązującego modelu ról. A zatem małżeństwo instytucjonalne stopniowo przekształca się w małżeństwo relacyjne, w którym nacisk kładziony jest w coraz większym stopniu na ekspresję tożsamości niż na realizację społecznych oczekiwań (Cherlin 2004). Bardziej przypomina ono wspólnotę działań i wspólnych pragnień niż układ zobowiązań wobec społeczeństwa. Dlatego też według niektórych badaczy należy odrzucić wypracowane dotychczas definicje i określać granice pojęć według tego, co sami aktorzy uznają za perspektywę małżeństwa (Greenstein 2006: 86 za Bienko 2012).

W tym miejscu należy jednak zauważyć, że postępujący proces indywidualizacji nie oznacza zaniku małżeństwa jako takiego. Jak argumentują Ulrich Beck i Elisabeth Beck-Gernsheim, indywidualizacja wzmacnia potrzebę intymności, bliskości i bezpieczeństwa. Dlatego też zdaniem cytowanych autorów większość ludzi będzie kontynuowała życie w związkach. Zmieniają się natomiast relacje między nimi i jako nowa forma pojawi się *rodzina post-rodzinna* (Beck, Beck-Gernsheim 2002: 97-98). Inni badacze z kolei wskazują, że rodzina staje się rodziną koleżeńską, w której centralną rolę odgrywają relacje między małżonkami (Kwak 2005).

Próba precyzyjnego zdefiniowania małżeństw mieszanych również wywołuje ożywioną dyskusję wśród badaczy zjawisk związanych z życiem rodzinnym. Jednak zanim omówiona zostanie kategoryzacja małżeństw mieszanych, należy wprowadzić kluczowe pojęcia dotyczące doboru małżeńskiego. I tak homogamia małżeńska oznacza skłonność do zawierania związków małżeńskich między osobami o podobnym pochodzeniu etnicznym, narodowości, religii, poziomie wykształcenia bądź statusie społeczno-ekonomicznym. Im większe jest podobieństwo, tym większa homogamia, która jest wskaźnikiem spójności kategorii oraz otwartości i ostrości barier społecznych. W tym miejscu warto też wspomnieć o badaniu zjawiska zwanego hipergamią, czyli skłonności do poszukiwania małżonka w kategoriach i grupach usytuowanych wyżej w hierarchii społecznej od własnej. Dotychczasowe analizy wskazują, że skłonności takie wykazują przede wszystkim kobiety, co zwykle się interpretować jako potwierdzenie tezy mówiącej o tym, że małżeństwo jest dla kobiet kanałem awansu w hierarchii statusu.

Homogamia jest aspektem szerszego zjawiska zwanego homofilią polegającego na występowaniu częstszych kontaktów między ludźmi podobnymi do siebie. W myśl tej reguły jednostki utrzymują sieci powiązań z osobami, które są do nich podobne zarówno pod względem charakterystyk społeczno-demograficznych, jak i psychologicznych (McPherson, Smith-Lovin, Cook 2001). Reguła ta strukturyzuje m.in. relacje towarzyskie i zawodowe, sieci wsparcia i pomocy oraz wymianę informacji, w związku z czym możemy mówić o tylu typach homofilii, ile jest ról, w których jednostki występują (Domański, Przybysz 2007: 15).

Homogamia może wiązać się z endogamią, czyli tendencją do zawierania związków małżeńskich w ramach jednej grupy społecznej, np. etnicznej czy narodowej. Jednakże termin ten, podobnie jak egzogamia oznaczająca dobór małżonka spoza własnej grupy, odnoszony jest przede wszystkim do społeczeństw tradycyjnych. Dlatego też w analizach doboru małżeńskiego częściej niż o *małżeństwach endogamicznych* mówi się o homogamii etnicznej, narodowej, religijnej bądź edukacyjnej, a co za tym idzie o *małżeństwach homogamicznych* ze względu na wymienione powyżej kryteria.

Obok bardzo ogólnych pojęć, jakimi są małżeństwa mieszane, *międzykategorialne*, *heterogamiczne* (wszystkie określane w angielskojęzycznej literaturze przedmiotu terminem *intermarriage* bądź *mixed marriages*) określające związki osób różniących się religią, klasą społeczną, kastą, narodowością, pochodzeniem etnicznym lub rasą, badacze posługują się także bardziej precyzyjnymi określeniami. I tak wymienić można *małżeństwa binacjonalne* czyli związki zawarte przez obywateli dwóch różnych państw. Terminem tym w swoich analizach posługują się między innymi Antoni Rajkiewicz (2009) oraz Emilia Jaroszevska (2003), która zwraca uwagę na negatywne konotacje związane z pojęciem małżeństwa

mieszane. Autorka zauważa, że termin ten pojawia się często w kontekście deportacji, azylu, małżeństw fikcyjnych, co pozostawia ogólne wrażenie anomalii i mezaliansu, zawierając jednocześnie negatywną ocenę związku (2003: 37). Dlatego też do opisu małżeństw polsko-niemieckich wybrała bardziej precyzyjny i neutralny termin.

Ponadto wspomniany już Antoni Rajkiewicz wprowadził do użycia określenie o tym samym zakresie znaczeniowym co *małżeństwa binacionalne*, a mianowicie *małżeństwa transgraniczne*, podkreślając związek między ich zawarciem a migracjami międzynarodowymi⁴. Termin ten jednak używany jest przede wszystkim w kontekście prowadzonych spraw sądowych, zdecydowanie rzadziej w literaturze z zakresu nauk społecznych. Równie rzadko w polskiej literaturze pojawiają się wymieniane przez Jaroszewską (2003) określenia *małżeństwa interrasowe* czy *interetniczne*, stanowiące kalkę językową z angielskiego (*interracial*, *interethnic*). Stosowane są za to terminy *małżeństwa interkulturowe*, *międzykulturowe*, *bikulturowe* oraz *dwukulturowe* (Beck, Beck-Gernsheim 2013) zwłaszcza na gruncie psychologii kulturowej (Grzymała-Moszczyńska 2011).

W tym miejscu warto też wspomnieć o coraz częściej opisywanych *małżeństwach transnarodowych*. Są one definiowane w dwojaki sposób (Balzani 2006: 345). W węższym rozumieniu *małżeństwa transnarodowe* to związki, w których zawarcie małżeństwa pociąga za sobą migrację zagraniczną jednego partnera ze wspólnego dla nich obu kraju pochodzenia. Innymi słowy przedstawiciele różnych pokoleń imigrantów poszukują przyszłych współmałżonków i współmałżonek nie w kraju docelowym, lecz przede wszystkim we wspólnotach wysyłających. Natomiast w szerszym rozumieniu *małżeństwa transnarodowe* to związki, w których utrzymywane jest transnarodowe zaangażowanie kolejnych pokoleń imigrantów opierające się m.in. na powiązaniach rodzinnych, ekonomicznych i społecznych, które łączą ich z krajem wysyłającym, przecinając jednocześnie granice administracyjne państw narodowych (Balzani 2006; Charsley, Shaw 2006). Zbliżoną kategorię stanowią *rodziny światowe* (*rodziny na odległość*, *rodziny globalne*), pojęcie ukute przez Ulricha Becka i Elisabeth Beck-Gernsheim. Autorzy wyróżniają dwa podstawowe jej typy (2013: 30). Pierwszy to pary bądź rodziny, które mają wspólną kulturę pochodzenia, lecz ze względu na migrację jednego partnera są rozdzielone i żyją w różnych krajach. Są to multilokalne rodziny światowe. Natomiast typ drugi obejmuje pary, które mieszkają w tym samym miejscu, ale w których partnerzy pochodzą z różnych krajów. Są to wielonarodowe rodziny światowe. Pojęcia te zyskują coraz większy rozgłos, jednakże badacze podejmujący tematykę związków na odległość lub powstałych wskutek podjętej migracji wciąż wykorzystują przeważnie zakorzenione bardziej w naukach społecznych terminy omówione we wcześniejszej części niniejszego rozdziału.

Wiele pytań oraz problemów natury metodologicznej wywołuje również operacjonalizacja powyższych pojęć. Po pierwsze, kwestią arbitralną pozostaje często określenie granic badanych grup etnicznych i rasowych (Lucassen, Laarman 2009). We współczesnej socjologii powszechne jest przekonanie, że pojęcie rasy to przede wszystkim konstrukt społeczny, który wiąże się z różnymi ideologiami. Granice grup etnicznych a nawet rasowych zmieniały się bowiem w poszczególnych okresach historycznych, o czym świadczą chociażby zmiany w amerykańskiej *color line*, czyli najważniejszych podziałach rasowych, które ukształtowane zostały w czasach kolonialnych (Bean, Stevens 2003; Lee, Bean 2004, 2007). Aż do połowy XX w. funkcjonował podstawowy podział na białych i czarnych (*white-black*). Nie zmienił go nawet masowy napływ imigrantów z Europy Południowej i Wschodniej na przełomie XIX i XX w. Najbardziej dyskryminowanych emigrantów, tj. Irlandczyków, Włochów i Żydów, plasowano między białymi a czarnymi. Dlatego grupy te starały się izolować na wszelkie możliwe sposoby od społeczności

⁴ Odpowiednikiem w angielskojęzycznej literaturze jest termin *cross-border marriage*.

afroamerykańskiej, dążąc jednocześnie do zmniejszenia dystansu z ludnością o anglosaskich korzeniach, m.in. poprzez zawierane małżeństwa mieszane (Perlmann, Waters 2007). Najnowsza fala migracji do Stanów Zjednoczonych przyczyniła się do pojawienia się nowych linii podziału: na białych i niebiałych (*white-nonwhite*) oraz na czarnych i nieczarnych (*black-nonblack*). Jako nieczarnych określa się często imigrantów z Ameryki Łacińskiej i Azji, sygnalizując tym samym, że mogą oni zostać zaakceptowani przez białą większość (Bean, Stevens 2003: 228-235). Z kolei w Europie najistotniejszą linię podziału wyznacza religia, dzieląc społeczności na muzułmanów i niemuzułmanów (Song 2009: 344; Lucassen, Laarman 2009: 54).

Dodatkowe utrudnia pojawiają się przy próbie wykorzystania danych zastanych ze względu na brak standaryzacji zbieranych statystyk. I tak w większości państw europejskich zbierane w spisach powszechnych i innego rodzaju badaniach ilościowych dane obejmują narodowość bądź kraj urodzenia współmałżonków. Brakuje natomiast danych o pochodzeniu etnicznym i rasie partnerów. Dobrym przykładem jest tu Francja, w której obowiązuje zakaz różnicowania obywateli pod względem religii i pochodzenia etnicznego, w związku z czym nie gromadzi się danych o małżeństwach mieszanych zawieranych przez drugie i kolejne pokolenia imigrantów.

Z kolei, w brytyjskich cenzusach jako małżeństwo mieszane etnicznie (*interethnic*) definiuje się związki zawierane między przedstawicielami grup wyróżnionych ze względu na rasę i narodowość. Wyróżnia się białych, Azjatów (z Azji Południowej), czarnych, Chińczyków, ogólną kategorię Innych oraz osób o mieszanym pochodzeniu. W związku z powyższym małżeństwo zawarte np. między imigrantami z różnych państw południowoazjatyckich nie jest traktowane jako małżeństwo mieszane.

Podobnie rzecz ma się w Stanach Zjednoczonych – małżeństwa zawierane między przedstawicielami tych samych szeroko zdefiniowanych kategorii: białych, czarnych, Indian, Azjatów i osób o identyfikacji multirasowej⁵ nie są uwzględniane w statystykach. Oficjalne rejestry nie uwzględniają zatem olbrzymiego zróżnicowania etnicznego, kulturowego, religijnego i klasowego w ramach poszczególnych agregatów społecznych. Tymczasem zawieranie małżeństw między imigrantami a przedstawicielami społeczeństwa przyjmującego tej samej narodowości, pochodzenia etnicznego bądź rasy może stanowić katalizator dalszej integracji (Qian, Lichter 2001). Co więcej, dane pochodzące ze spisów ludności obciążone mogą być błędem, ponieważ nierzadko nie uwzględniają małżeństw rozwiązanych przed okresem zbierania danych (Hwang, Saenz, Aguirre 1994). W związku z tym przy analizach struktury zawieranych małżeństw mieszanych niezbędnym staje się uwzględnianie komplementarnych źródeł danych.

3. Dobór małżeński w małżeństwach mieszanych i integracja imigrantów w świetle wybranych koncepcji teoretycznych

3.1. Dobór małżeński w świetle wybranych koncepcji teoretycznych

Twórcy rozmaitych teorii socjologicznych – i nie tylko – od dawna są przekonani o znaczeniu procesów doboru małżeńskiego i formowania się rodziny dla przebiegu procesów społecznych. Analiza wyboru współmałżonka dostarcza bowiem informacji dotyczących stosunków społecznych w ramach poszczególnych kategorii społeczno-zawodowych, klas, warstw, jak również informacji dotyczących relacji między poszczególnymi elementami

⁵ W spisie powszechnym przeprowadzonym w USA w 2000 r. po raz pierwszy respondenci mieli możliwość zadeklarowania przynależności nie tylko do jednej rasy. Skorzystało z niej 6,8 mln osób. Przeprowadzone analizy wskazują, że identyfikacja multirasowa była szczególnie często deklarowana przez osoby urodzone w związkach mieszanych (Por. Węgleński 2012).

społecznej struktury. Innymi słowy, pozwala stwierdzić, czy istnieją podziały społeczne między członkami danej społeczności w sferze stosunków nieformalnych.

Ogólnie rzecz ujmując, wybór małżonka może być analizowany na dwa sposoby (Warzywoda-Kruszyńska 1974). W myśl pierwszego z nich wybór partnera traktowany jest jako proces selekcji. Postępując zgodnie z tym podejściem, określa się czynniki, które powodują, że określony typ mężczyzn poszukuje określonego typu kobiet i odwrotnie. Uwaga badaczy koncentruje się wówczas na ostatecznym rezultacie wyboru, analizie jego społecznych uwarunkowań i na poszukiwaniu czynników ograniczających swobodę kojarzenia się par. Drugi sposób to analizowanie wyboru współmałżonka jako procesu rozwoju więzi, w którym para przeżywa serię etapów znajomości. Analizie poddaje się wtedy okoliczności zawarcia znajomości, a następnie kolejne jej etapy aż do podjęcia decyzji o małżeństwie (Bolton 1961).

Społeczne uwarunkowania wyboru kandydata na małżonka oraz mechanizmy wyjaśniające podłoże homogamii małżeńskiej określił Robert Winch w opracowanej przez siebie teorii komplementarnych potrzeb (1967). W myśl tej teorii cechy społeczno-demograficzne partnerów zakreślają tzw. *pole wybieralności*, do którego należą osoby o takiej samej bądź podobnej biografii społecznej. *Pole wybieralności* tworzą takie zmienne jak rasa, pochodzenie etniczne, religia, dochody, poziom wykształcenia, wiek, status społeczno-ekonomiczny, wielkość grupy zawodowej oraz miejsce zamieszkania. Zmienne te selekcjonują dla każdego człowieka taką grupę ludzi, z którą w sposób najbardziej prawdopodobny wejdzie on w interakcje. Jednakże wewnątrz *pola wybieralności* jednostki dobierają się już na zasadzie heterogamii, biorąc pod uwagę komplementarną wobec swojej strukturę emocjonalną potencjalnego partnera. Dobór małżonka charakteryzuje zatem zarówno tendencja do homogamii (na pierwszym etapie znajomości), jak i heterogamii (na dalszych etapach wyłaniającej się relacji).

Teorię komplementarnych potrzeb Wincha rozszerzył Alan Kerckhoff (1964), stawiając pytanie o rolę poszczególnych zmiennych z *pola wybieralności* na różnych etapach życia jednostek. Wyszedł on z założenia, że biografie społeczne osób nawiązujących znajomość są zawsze podobne, lecz nie wszystkie wyznaczniki *pola wybieralności* działają z tą samą intensywnością na różnych etapach życia jednostek. Największe różnice dotyczą znaczenia miejsca zamieszkania oraz wykształcenia. Badania Kerckhoffa wykazały, że w przypadku młodzieńczej fascynacji najważniejsza jest bliskość przestrzenna oraz wiek partnerów. Natomiast przy podejmowaniu decyzji o małżeństwie decydującą rolę odgrywa wykształcenie kandydatów na małżonków.

Kolejną modyfikacją prezentowanej teorii jest propozycja Kerckhoffa i Davisa (1962), którzy w miejsce pojęcia *pole wybieralności* zastosowali termin *czynniki filtrujące*. Autorzy wyróżnili trzy występujące kolejno po sobie *filtry* w procesie doboru małżeńskiego. Na pierwszym etapie selekcji w grupie, w której dokonywany jest wybór partnera, brane są pod uwagę cechy społeczne kandydata, a zatem dobieramy się wówczas według podobnej biografii społecznej. Następnie uwzględniany jest wyznawany przez jednostkę system wartości. Dopiero na ostatnim etapie znajomości, kiedy w wąskim kręgu dokonywany jest ostateczny wybór współmałżonka, dobieramy się na zasadzie heterogamii, czyli wybieramy osoby o komplementarnej strukturze potrzeb.

Wybór partnera jako proces selekcji ujmuje także teoria bodźca-wartości-rol (SVR), którą opracował Bernard Murstein (1970). Zgodnie z jej założeniami na pierwszym etapie podejmowania decyzji matrymonialnej bodźcem jest satysfakcja uzyskiwana w trakcie oceny partnera na płaszczyźnie wizualnej, ale też nieinterakcyjnej (gdy w grę wchodzi np. ocena reputacji). Na drugim etapie, podczas interakcji, jednostki dokonują wymiany i oceny swoich wartości. Natomiast etap trzeci obejmuje rozważania dotyczące zdolności partnerów do funkcjonowania w parze i we wzajemnie wyznaczonych rolach.

Odmienne aspekty doboru małżeńskiego podjęli niezależnie od siebie Robert Merton (1941) oraz Kingsley Davis (1941), skupiając się na analizie strukturalnych przesłanek i barier społecznych przy wyborze partnerów. W ich ujęciu stopę zawierania małżeństw mieszanych traktować należy jako wskaźnik siły więzi grupowych. Hipoteza przez nich opracowana mówi, że członkowie grup etnicznych i rasowych o niskim statusie społecznym zawierający małżeństwa z jednostkami spoza swojej grupy oferują partnerom wysoki status ekonomiczny w zamian za swój niski status społeczny. Zachodzi więc między nimi wymiana cenionych zasobów. Obaj autorzy formułując hipotezę, oparli się przede wszystkim na literaturze na temat systemu kastowego w Indiach oraz obserwacjach ciemnoskórych mężczyzn o wysokich dochodach w USA, którzy żenili się z białymi kobietami pochodzącymi z rodzin o niskim statusie społecznym. Zjawisko to interpretowali jako wymianę niskiej przynależności etnicznej za wysoki status ekonomiczny. Innymi słowy, małżeństwo z białą kobietą było dla czarnoskórych mężczyzn potwierdzeniem ich wysokiej pozycji. Hipoteza wymiany odnoszona była także do innych wymiarów podejmowania decyzji o wyborze partnera, m.in. atrakcyjności fizycznej partnerów.

W konceptualizacji badań nad doбором małżeńskim znaczącą rolę odegrała także teoria wymiany Petera Blau'a. Centralną kwestią w niej podejmowaną było zróżnicowanie społeczne, które zwiększa częstotliwość kontaktów międzygrupowych, a w konsekwencji może przyczynić się do zwiększenia liczby zawieranych małżeństw mieszanych (Blau, Blum, Schwartz 1982; Hwang, Saenz, Aguirre 1994). Innymi słowy, endogamia jest ujemnie skorelowana ze stopniem zróżnicowania populacji, a zatem skłonność do zawierania małżeństw endogamicznych rośnie wówczas, gdy maleje stopień zróżnicowania danej populacji (Blau, Becker, Fitzpatrick 1984). Co za tym idzie, członkowie niewielkich diaspor mają mniejsze szanse na poślubienie kogoś z własnej grupy niż członkowie grupy stanowiącej większość w danym społeczeństwie. W niewielkich społecznościach wskaźniki endogamii pozostają niskie, ponieważ pula kandydatów w ramach takiej grupy jest ograniczona. Niebagatelny wpływ na te wskaźniki ma również stały napływ imigrantów z poszczególnych krajów wysyłających. Istotne są również terytorialna koncentracja i bliskość przestrzenna – im bardziej grupa jest rozproszona, tym małżeństwa endogamiczne są rzadsze. Ponadto występuje związek między natężeniem homogamii małżeńskiej a wewnętrznym zróżnicowaniem grupy i całego społeczeństwa pod względem pozycji społeczno-ekonomicznej jednostek. Duże nierówności między grupami zmniejszają częstotliwość kontaktów nawiązywanych przez ich przedstawicieli, jednocześnie umacniając bariery między nimi. Oddziałuje to negatywnie na preferencje jednostek dotyczące małżeństw mieszanych (Blau et al 1982). W tym miejscu warto jeszcze przypomnieć ogólną zasadę rządzącą doбором partnerów według Blau'a. Jest ona oparta na założeniu o dominującej roli homogamii w podejmowaniu decyzji o nawiązywaniu długotrwałych znajomości. W myśl tej zasady jednorodne orientacje i postawy przyciągają jednostki do siebie, a niezgodność w istotnych kwestiach sprawia, że stają się dla siebie nieatrakcyjnymi partnerami (2009).

Dobór małżeński jest też analizowany z perspektywy ekonomicznej, w myśl której rynek matrymonialny (Niedomysl, Östh, van Ham 2010), określany jako pula jednostek posiadających odpowiednie cechy, charakteryzuje się stroną popytową (najważniejszą rolę odgrywają w niej preferencje jednostek względem pożądanych cech partnera) oraz podażową (obejmującą strukturę możliwości, która warunkuje prawdopodobieństwo poznania tych preferencji, charakterystyki demograficzne społeczności oraz miejsca spotkań potencjalnych partnerów). Na czoło wysuwa się tutaj ekonomiczna teoria małżeństwa, która traktuje związek małżeński jako dobrowolną organizację służącą połączonej produkcji i konsumpcji podlegającą, podobnie jak inne organizacje gospodarcze, regułom rynkowym (Becker 1990). W ujęciu tym ludzkie zachowania rozpatrywane są z perspektywy alokacji ograniczonych zasobów między konkurencyjne cele określane też mianem wartości bądź preferencji. Ich

realizacja wiąże się zarówno z korzyściami, jak i z kosztami. W przypadku celu, jaki stanowi małżeństwo, do zysków wynikających z jego zawarcia (w porównaniu do sytuacji pozostawania w stanie wolnym) zaliczyć można: efektywniejsze realizowanie funkcji opiekuńczej nad potomstwem, efektywniejszą alokację zadań wynikającą z podziału pracy, wspólne dzielenie i korzystanie z dóbr, łatwiejsze uzyskanie kredytów i inwestowanie, a także zabezpieczenia w razie ryzyka. Natomiast kosztami są inwestycje związane z poszukiwaniem partnera, opłaty prawne związane z formalizacją związku, a także ograniczenie swobody w dysponowaniu własnymi zasobami i czasem. Co więcej, podjęcie decyzji o małżeństwie może wiązać się z rezygnacją z realizacji innych celów.

Dokonując wyboru, jednostka alokuje zasoby, kierując się zasadą maksymalizacji użyteczności – wybiera takie cele i w takiej konfiguracji, które przy danym układzie kosztów i korzyści, i w ramach posiadanych zasobów przyniosą najwyższą użyteczność. W procesie selekcji przyszłego partnera istotne są wówczas przede wszystkim dwa rodzaje cech. Pierwsze to cechy rynkowe. Zaliczyć do nich można dochód oraz pozycję zawodową. Natomiast typ drugi wyróżniony przez Beckera to cechy pozarynkowe, czyli m.in. wiek, wykształcenie, narodowość oraz religia. W myśl teorii ekonomicznej w przypadku cech pozarynkowych występuje najczęściej dobór dodatni, czyli jednostki wchodzą w związki na zasadzie podobieństwa. Jednak jednocześnie charakteryzują ich często różne cechy rynkowe, co może korzystnie wpłynąć na zwiększenie użyteczności pary, gdyż z punktu widzenia maksymalizacji produktywności gospodarstwa optymalna staje się specjalizacja. Partnerzy muszą rozdysonować swój czas na pracę poza domem i w domu. W ekonomicznej teorii małżeństwa przyjmuje się zatem założenie o istnieniu rynków koordynujących działania aktorów oraz zakłada się autonomię oraz niezależność podmiotów. Podejmowane przez jednostki decyzje nie są efektem pozarynkowych struktur władzy.

Co istotne, według Beckera produkt łączny w przypadku małżeństw mieszanych jest gorszej jakości przy jednoczesnym większym ryzyku rozwodu. Małżonkowie w takich związkach mogą mieć mniejsze oczekiwania względem partnera, a dalsze poszukiwania nie przyniosłyby pożądanego efektu, czyli znalezienia lepszego partnera (Becker 1991: 337). W tym miejscu należy przypomnieć, że małżeństwo mieszane w ujęciu Beckera są definiowane bardzo szeroko, gdyż jako takie, obok małżeństw mieszanych wyróżnionych ze względu na kryterium pochodzenia etnicznego i narodowości współmałżonków, ujmuje on także małżeństwa zawarte przez osoby różniące się wiekiem i wykształceniem. Koncentruje się on jednak na małżeństwach wyróżnionych ze względu na religię i narodowość.

W ujęciu Beckera para małżeńska rozpatrywana jest jako dynamiczny układ działań strategicznych aktorów, którzy zorientowani są na maksymalizację użyteczności (Giza-Poleszczuk 2005: 202). Tworzonego przez nich gospodarstwa domowego nie można jednak zredukować do splotu indywidualnych i egoistycznych interesów partnerów, bowiem jego funkcją jest maksymalizacja produktu łącznego. Ponadto w perspektywie tej przyjmuje się założenie o istnieniu uniwersalnych preferencji do zawierania małżeństw i zakładania rodziny. Zróżnicowanie w tej sferze zachowań da się wyjaśnić warunkami zewnętrznymi, decydującymi o kosztach zachowań jak również ograniczeniami budżetowymi jednostek.

Wydłużenie okresu akumulacji zasobów i inwestowania w siebie może podnieść wartość rynkową partnera. Pojawia się wówczas presja na odkładanie małżeństwa. Jednak w czasie poszukiwania odpowiedniego partnera wartość jednostki na rynku matrymonialnym może się obniżyć. Co więcej, zmniejsza się pula potencjalnych kandydatów. Natomiast jeśli jednostka zasobów nie ma, to korzystniejsze będzie zawarcie wczesnego małżeństwa lub pozostanie w stanie wolnym. Z drugiej strony w przypadku osoby o niskich dochodach małżeństwo wiąże się z niskim kosztem utraconych możliwości. Z małżeństwem związany jest też koszt długoterminowy, bowiem jednostka dysponuje zasobami nie tylko w momencie podejmowania decyzji o małżeństwie, lecz także w dłuższej perspektywie. Jeśli korzyści z

małżeństwa spadają i lepszą alternatywą jest samotność, wówczas pojawia się decyzja o rozwodzie.

Pod uwagę należy wziąć również dostępność produktów i usług substytutywnych wobec tych produkowanych w gospodarstwie domowym. Należą do nich sprzątanie, gotowanie, lecz także ogólnie ujmowana jakość życia, na którą składają się poczucie bezpieczeństwa, prestiż i odczuwana atmosfera. Dobrem unikalnym jest też własne dziecko. Natomiast niska dostępność tych dóbr i usług podnosi korzyści z małżeństwa. Obok teorii Beckera opracowane zostały także inne konkurencyjne modele ekonomiczne podejmujące tematykę związków małżeńskich, m.in. wychodzące od indywidualnej gry interesów jednostek tworzących rodzinę. Są to tzw. *bargaining theories* (Bergstrom 1996). W takim ujęciu rodzina i małżeństwo są układami diadycznych relacji o charakterze pertrakcyjnym czy też przetargowym. Zdaniem niektórych badaczy modele typu *bargaining* oraz ekonomiczna teoria małżeństwa nie są jednak konkurencyjne, lecz przedstawiają dwie strony tego samego zagadnienia (Giza-Poleszczuk 2005: 206).

Warto w tym miejscu przypomnieć również dynamiczny model rynku małżeńskiego skonstruowany na przykładzie mikroekonomicznego modelu poszukiwania pracy (Oppenheimer 1988). W modelu tym poszukiwanie odpowiedniego partnera na rynku matrymonialnym traktowane jest w tych samych kategoriach co poszukiwania pracy – niektóre jednostki będą bardziej poszukiwane, dlatego ich wartość na rynku będzie wysoka. Inne zaś nie będą posiadały wysoko cenionych cech, dlatego ich ogólna ocena czy też wartość na rynku małżeńskim będzie niższa. W myśl tej teorii najlepiej i najgorzej oceniane jednostki będą miały największy problem ze znalezieniem partnera. Dotyczy to przede wszystkim najlepiej usytuowanych kobiet i najgorzej usytuowanych mężczyzn. Ryzyko nietrafionego wyboru może być zmniejszone poprzez uwzględnienie wartości rynkowej wykształcenia kandydata na współmałżonka (1988). Zdaniem Oppenheimer proces doboru małżeńskiego ulega zmianom w związku z przemianami, jakie przechodzą role społeczne mężczyzn i kobiet, przede wszystkim w kontekście wzrostu znaczenia pracy zawodowej w życiu kobiet i ich rosnącej niezależności finansowej. Pozwala to na opóźnienie wieku zawarcia małżeństwa przez kobiety i podniesienia wymagań przy wyborze partnera. Z drugiej zaś strony przyczynia się do tego, że kandydatki na żony coraz częściej oceniane są pod kątem statusu społeczno-ekonomicznego. A zatem cechy uważane za ważne przy wyborze współmałżonka stają się bardziej zbliżone dla obu płci. Jednocześnie maleje możliwość dopasowywania się małżonków po ślubie i doboru przypadkowego, co prowadzi do wzrostu homogamii małżeńskiej. Z kolei zmienne nieekonomiczne, takie jak uczucie, odmienne preferencje jednostkowe, nierówny status płci uwzględnia teoria idealizacyjnej zmiany (Preston 1986; Lesthaeghe, Meekers 1986; Bumpass et al. 1990 za Slany 2002). Podkreśla się w niej rolę wartości w wyborach dokonywanych przez ludzi oraz wzrost indywidualizacji i sekularyzacji wyrażający się w rosnącym braku akceptacji wobec instytucjonalnych regulacji w sferze rodzinnej. W tych nowych warunkach jednostka może dokonywać wyborów, prowadząc kalkulację kosztów i użyteczności. Teoria ta podkreśla ponadto rolę przekazu międzygeneracyjnych wartości i socjalizacji na wybory odnoszące się do wzorów formowania i rozpadu rodziny (Slany 2002: 63). Założenia omawianej teorii były weryfikowane w licznych badaniach mikroekonomicznych, których wyniki wskazywały zdecydowany i niezależny wpływ wartości na przebieg wyborów w cyklu życia, w tym wyboru małżeństwa bądź kohabitacji oraz decyzji prokreacyjnych.

Na koniec warto przytoczyć jeszcze klasyfikację czynników wpływających na wzorce zawierania małżeństw opracowaną przez Matthijsa Kalmijna (1991: 397). Obejmuje ona zespoły wyznaczników wyboru małżeńskiego zarówno na poziomie mikrospołecznym, mezospołecznym, jak również makrospołecznym, uwzględniając tym samym wątki akcentowane w poszczególnych teoriach doboru małżeńskiego przedstawionych we

wcześniejszej części niniejszego rozdziału. Pierwszą grupę czynników wpływających na wzorce zawierania małżeństw stanowią preferencje jednostek względem cech przyszłego partnera. Kalmijn wyróżnia następnie jako drugą wiązkę istotnych czynników siłę wpływu grupy społecznej na wybory małżeńskie jej członków. Z punktu widzenia doboru małżeńskiego najważniejszymi grupami odniesienia są grupy oparte na przynależności etnicznej i rasowej, a wobec słabnącej roli czynników związanych z pochodzeniem na dalszych miejscach lokują się identyfikacja klasowa oraz zawód (Domański, Przybysz 2007: 19). Trzecią grupę wyróżnioną przez Kalmijna stanowią ograniczenia strukturalne związane z dostępnością kandydatów na męża i żonę. Uwzględnienie trzech wymienionych powyżej grup czynników oraz poziomów analizy jest niezwykle istotne przy badaniu wzorów homogamii małżeńskiej, gdyż pozwala m.in. oddzielić tzw. czystą homogamię od efektu struktury. W tym miejscu warto też nadmienić, że mimo wykorzystania kategoryzacji Kalmijna w wielu badaniach, siła oddziaływania poszczególnych czynników nie jest w pełni znana, a do ich wyjaśniania badacze wykorzystują koncepcje teoretyczne koncentrujące się na różnych poziomach analizy.

Podsumowując tę część rozważań, należy podkreślić wielość istniejących spojrzeń na zagadnienie doboru małżeńskiego. Problematyka ta przykuła bowiem uwagę teoretyków reprezentujących rozmaite dziedziny nauki i paradygmaty w ich obrębie. Wypracowane modele wykorzystują własne języki i metody badań, a główna linia podziału między nimi opiera się przede wszystkim na wybranym poziomie analizy. Jednak przedstawione w niniejszym rozdziale teorie doboru małżeńskiego wydają się nie być wystarczające do opisu i wyjaśnienia mechanizmów rządzących powstawaniem małżeństw mieszanych wyróżnionych ze względu na kryteria narodowości oraz pochodzenia etnicznego współmałżonków a jednocześnie związanych z podjętą przez nich mobilnością międzynarodową. Komplementarnym podejściem, pozwalającym na pełniejsze przedstawienie relacji międzygrupowych, które w istotny sposób mogą wpływać na decyzje matrymonialne, są teorie integracji i asymilacji. Wprawdzie powstającą lukę teoretyczną próbowano wypełnić, łącząc m.in. założenia pochodzące z teorii wymiany Blau'a i modelu integracji opracowanego przez Milтона Gordona (1964), ale podejmowane próby analityczne doprowadziły raczej do wykształcenia specyficznego nurtu w badaniach nad małżeństwami mieszanymi niż pozwoliły na zintegrowanie koncepcji teoretycznych (Hwang, Saenz, Aguirre 1994).

3.2. Integracja migrantów a małżeństwa mieszane w świetle wybranych koncepcji teoretycznych

Małżeństwa między przedstawicielami różnych środowisk uważane są za jeden z najlepszych wskaźników integracji oraz przejaw zaniku dystansu społecznego. Dane dotyczące tego typu związków mogą być traktowane jak barometr mierzący postawy przedstawicieli społeczności mniejszościowych wobec dominującej kultury społeczności większościowej i na odwrót (Coleman, 1994: 112–113). Te popularne założenia przyjęte zostały m.in. w klasycznej koncepcji asymilacji linearnej (*straight line assimilation*) zakładającej nieuchronność procesu asymilacji oraz prosty związek z awansem społeczno-zawodowym w każdym kolejnym pokoleniu potomków imigrantów (Warner, Srole 1945). W myśl tej koncepcji wzorce zachowania migrantów wraz z upływem czasu zbliżają się do wzorców obowiązujących w społeczeństwie przyjmującym, gdyż dążą oni samoistnie do przyjęcia dominującego stylu życia w grupie większościowej. Wiąże się to również z coraz większą liczbą zawieranych małżeństw mieszanych.

Założenie o bezpośrednim związku integracji z zawieraniem małżeństw mieszanych obecne jest również w teorii asymilacji strukturalnej autorstwa Milтона Gordona (1964: 80). Uważał on asymilację większości imigrantów za naturalny i nieunikniony proces, w którym

wyróżnić można kilka etapów⁶. Pierwszy to akulturacja rozumiana jako nabycie przez imigrantów podstawowych kompetencji kulturowych pozwalających na funkcjonowanie w nowym społeczeństwie. Etap ten jest nieuchronny i wyraża się m.in. w przyjęciu sposobów komunikacji, ubierania się czy wyrażania emocji. Po nim następuje asymilacja strukturalna, która oznacza nawiązanie bezpośrednich kontaktów, m.in. towarzyskich i relacji przyjacielskich z członkami społeczeństwa przyjmującego. Z kolei po pojawieniu się asymilacji strukturalnej w naturalny sposób zwiększa się liczba małżeństw mieszanych, a tym samym zmniejsza się dyskryminacja i separacja grup mniejszościowych. Etap ten jest przez Gordona określany mianem asymilacji małżeńskiej bądź też amalgamacją. Następnie może pojawić się asymilacja identyfikacyjna związana z poczuciem przynależności do nowej kultury i społeczeństwa. Kolejne etapy związane są z zanikaniem uprzedzeń i dyskryminacji wobec grupy mniejszościowej, zaś ostatnim etapem jest asymilacja obywatelska, polegająca na zaniku konfliktów na tle wartości i dostępu do władzy pomiędzy grupą większościową i mniejszościową.

W modelu Gordona zakłada się wyparcie wszelkich form etnicznej tożsamości na rzecz tożsamości narodu amerykańskiego i przyjęcie modelu życia i postaw białej, protestanckiej klasy średniej o anglosaskich korzeniach. Proces ten jest zatem jednokierunkowy i wiąże się z nieznacznymi modyfikacjami w kulturze społeczeństwa przyjmującego. Co więcej, koncepcja Gordona nie uwzględnia zróżnicowania etnicznego i kulturowego amerykańskiego społeczeństwa. Nie podejmuje też kwestii związanych z procesami dynamicznych przemian, jakie są udziałem grup mniejszościowych, ani tym bardziej tematyki związanej z małżeństwami zawieranymi między imigrantami pochodzącymi z różnych państw.

Společną dynamikę etniczności w amerykańskim społeczeństwie starali się za to uwzględnić w koncepcji asymilacji Richard Alba i Victor Nee (2003). Badacze Ci definiują asymilację jako zmniejszenie się etnicznych podziałów, co wywołuje spadek kulturowych i społecznych różnic. W rezultacie pochodzenie etniczne zaczyna być coraz mniej istotne, a przedstawiciele różnych grup o podobnej pozycji społecznej postrzegają siebie nawzajem jako coraz bardziej podobnych. Bezpośrednim wskaźnikiem asymilacji stają się małżeństwa mieszane, świadczące o niewielkim dystansie społecznym pomiędzy różnymi grupami etnicznymi (2003: 90). Jednostki nie postrzegają dłużej różnic kulturowych wynikających z pochodzenia etnicznego jako barier w tworzeniu trwałych związków. Podobne założenie przyjęła również Ceri Peach (2005), definiując pojęcie integracji i określając wysoki wskaźnik zawierania małżeństw mieszanych jako przejaw całkowitej akceptacji mniejszości przez społeczeństwo przyjmujące.

Z kolei w myśl teorii asymilacji wielowymiarowej (*segmented assimilation*) istnieje duże zróżnicowanie modeli adaptacji do społeczeństwa przyjmującego (Por. Portes, Zhou 1993; Portes, 2007). W odróżnieniu od tradycyjnego podejścia obarczonego błędnym założeniem, że adaptacja ludności napływowej dokonuje się zawsze do segmentu białej amerykańskiej klasy średniej i jest tylko kwestią czasu, teoria asymilacji wielowymiarowej dostrzega różnorodność potencjalnych segmentów, do których mogą adaptować się imigranci. W zależności od tego, do jakiej warstwy społecznej (*different strata*) się asymilują, mogą dołączyć do klasy średniej lub znaleźć się w warstwie niższej, a nawet w podklasie ludzi trwale biednych znajdujących się na marginesie społeczeństwa. Ramy tej teorii pozwalają

⁶ Model Gordona został uproszczony przez Ewę Morawską (1994 za Trevena 2008), która wyróżnia trzy główne płaszczyzny asymilacji: 1) akulturację czyli przyjęcie języka, wzorców zachowań społeczeństwa przyjmującego, a w dalszej kolejności jego norm i wartości, 2) integrację społeczną – początkowo w grupach wtórnych, a następnie w grupach pierwotnych, ostatecznie przejawiająca się w postaci małżeństw mieszanych, oraz 3) identyfikację na poziomie zbiorowym i indywidualnym.

zatem uwzględnić wątek małżeństw mieszanych zawieranych między przedstawicielami różnych mniejszości etnicznych i narodowych.

Na koniec warto jeszcze przytoczyć główne założenia koncepcji transnarodowych migracji, która rzuca nowe światło na problematykę integracji imigrantów i jest związana ze zmianą rozumienia samego pojęcia migracji. W myśl tego podejścia transnarodowy charakter migracji oznacza różnorodność przepływów pomiędzy krajami, wynikającą z więzów tworzonych przez migrantów zarówno z osobami w kraju przyjmującym, jak i w kraju pochodzenia. Rodzaj tych więzi jest zróżnicowany ze względu na charakter podjętych migracji, przynależność do klasy społecznej, pokolenie oraz płeć. Migranci podtrzymując je, tworzą transnarodowe pola społeczne a zarazem pomost między społecznością wysyłającą a przyjmującą. Co istotne, w przeciwieństwie do założeń obecnych w klasycznych teoriach integracji, wedle których więzi z krajem pochodzenia mogą wpływać negatywnie na możliwość włączania się migrantów do społeczeństwa przyjmującego, zwolennicy podejścia transnarodowego twierdzą, że tworzenie się przestrzeni transnarodowych ułatwia migrantom odnalezienie się w nowej rzeczywistości, a ponadto daje im dostęp do zasobów, które pozwalają im umocnić swój status w obydwu społecznościach. Zwolennicy tego podejścia odrzucają zatem pytania o kolejne etapy integracji, m.in. poprzez zawieranie małżeństw mieszanych. Podejmując problematykę związaną ze związkami małżeńskimi, skupiają się za to na pytaniach o praktyki małżeńskie migrantów transnarodowych – kogo wybierają na współmałżonków, jakie są ich motywacje, w jakim stopniu mechanizmy doboru małżeńskiego związane są z transnarodowymi modelami życia i podtrzymywaniem rozbudowanych sieci krewniaczych w kraju pochodzenia, jak wyglądają pełnione przez nich role genderowe oraz relacje władzy (Beck-Gernsheim 2007: 272). Bez wątplenia związek tych praktyk z procesami integracji kolejnych pokoleń imigrantów jest kwestią bardzo złożoną, która wymaga głębokiej teoretycznej refleksji.

Podsumowując rozważania na temat wątków teoretycznych związanych z integracją imigrantów, którzy zawarli małżeństwa mieszane, należy uwzględnić coraz liczniejsze krytyki klasycznych koncepcji. Przede wszystkim zarzuca im się nieuwzględnianie różnic wynikających z analizy na poziomie jednostkowym i całej grupy. Zawarcie małżeństwa mieszanego może wiązać się z nawiązaniem bliskich relacji z konkretnymi grupami społecznymi, np. grupami koleżeńskimi bądź rodzinami. Nie musi jednak oznaczać całkowitej społecznej akceptacji i bliskości społecznej między grupą dominującą a przedstawicielami mniejszości etnicznej, narodowej bądź grupy imigranckiej. Nie wiąże się również z automatyczną społeczną akceptacją dzieci ze związków mieszanych (Song 2009). Klasyczne teorie integracji i asymilacji niejednokrotnie pomijają te istotne kwestie, nie uwzględniając także czynników strukturalnych. Obiecującymi za to wydają się być perspektywa wyznaczona przez teorię asymilacji segmentowej, gdyż dostarcza ram do badania małżeństw zawieranych nie tylko przez przedstawicieli mniejszości i grupy większościowej, lecz także między przedstawicielami poszczególnych mniejszości etnicznych i narodowych, oraz perspektywa transnarodowa, która pozwala uchwycić różnorodność form adaptacyjnych migrantów.

4. Przegląd stanu badań nad doborem małżeńskim i integracją imigrantów zawierających małżeństwa mieszane

4.1. Badania nad doborem małżeńskim

Badania nad doborem małżeńskim mają długą tradycję naukową (Barron 1951). W ich obrębie wyodrębnić można trzy główne nurty, aczkolwiek wszystkie łączy podjęcie problematyki różnic społecznych poprzez badanie wzorów interakcji społecznych (Kalmijn 1998: 396). Pierwsza tradycja empiryczna to badanie małżeństw wyróżnionych ze względu na

narodowość, rasę i pochodzenie etniczne współmałżonków. Badania te koncentrowały się na tradycyjnych krajach imigracyjnych takich jak Stany Zjednoczone a u ich podstaw znajdowało się pytanie o integrację poszczególnych grup etnicznych i narodowych. Drugi nurt stanowią badania nad małżeństwami wyróżnionymi ze względu na religię (Por. Kennedy 1944, 1952; Kalmijn 1991; Rosenfeld 2008), w których starano się odpowiedzieć na pytanie, na ile kościoły kontrolują wybory życiowe wiernych i czy uczestnictwo we wspólnotach religijnych sprzyja formowaniu się grup dobrowolnych o innym niż wyznaniowy charakterze. Trzecia perspektywa obejmuje analizy dotyczące zbieżności między małżonkami pod względem wyznaczników pozycji społecznej – poziomu wykształcenia oraz zawodu (Por. Haller 1981; Domański, Przybysz 2007; Kalmijn 2010). W tym nurcie uwaga badaczy skupia się jednak przede wszystkim na homogamii edukacyjnej, gdyż wykształcenie jest najważniejszym czynnikiem sukcesu zawodowego i ekonomicznego. Odgrywa także kluczową rolę w międzypokoleniowej transmisji nierówności społecznych, znajdując odzwierciedlenie w kapitale kulturowym danej osoby.

Pierwsze prace podejmujące problematykę doboru małżeńskiego koncentrowały się na analizie podobieństwa małżonków w zakresie wieku, stanu zdrowia, cech biologicznych oraz inteligencji. Następnie podejmowano starania w kierunku ustalenia ram, wewnątrz których dokonywany jest wybór współmałżonka. I tak analizy Franco Savorgana z lat 20 XX w. wskazywały, że pary małżeńskie łączy najczęściej ta sama narodowość, wyznanie oraz bliskość przestrzenna miejsca zamieszkania (por. Warzywoda-Kruszyńska 1973). Partnerzy dobierali się zatem na zasadzie homogamii. Do podobnych wniosków doszli w latach 40. XX w. Ernest Burgess i Paul Wallin (1943), którzy przebadali tysiąc par w Chicago, uwzględniając pochodzenie, poglądy na temat małżeństwa oraz aktywność społeczną małżonków.

Z kolei Deanny Pagnini i Philip Morgan (1990) podjęli się przeanalizowania wzorów zawierania małżeństw przy uwzględnieniu kryterium kraju pochodzenia oraz przynależności etnicznej imigrantów napływających z Europy do Stanów Zjednoczonych w pierwszych dekadach XX wieku. Wyniki ich badań wskazują na silną homogamię niezależnie od narodowości oraz płci imigrantów, przy czym najsilniejsze tendencje homogamiczne występowały wśród emigrantów z południowej i wschodniej Europy. Co ciekawe, utrzymywały się one również w obrębie kolejnych generacji – do rzadkości należały małżeństwa zawierane między przedstawicielami pierwszego i drugiego pokolenia imigrantów jak również między przedstawicielami starej (z Europy Zachodniej) i nowej (z Europy Południowej i Wschodniej) emigracji. Trend ten zmienił się jednak z biegiem lat. Liczne badania wskazują bowiem na większą skłonność jednostek należących do drugiego pokolenia imigrantów do zawierania małżeństw mieszanych w porównaniu z ich rodzicami (Alba, Golden 1986; Lieberman, Waters 1988; Kalmijn 1998, Muttarak, Heath 2010). A zatem zagadnień związanych z małżeństwami mieszanymi nie można rozpatrywać w oderwaniu od czynników generacyjnych, czyli bez uwzględnienia tego, jak długo grupy etniczne czy narodowe obecne są w poszczególnych krajach. I tak na przykład analizy przeprowadzone przez Perlmana i Waters (2007: 114-115) wskazują, że pierwsze pokolenia imigrantów pochodzenia latynoamerykańskiego i azjatyckiego w Stanach Zjednoczonych zazwyczaj zawierają związki małżeńskie w ramach własnych grup. Dopiero w trzecim i następnych pokoleniach zaczynają przeważać małżeństwa mieszane. Problematyka wzorców zawierania małżeństw mieszanych przez pierwsze pokolenie imigrantów została przedstawiona także w kontekście napływu imigrantów do innych tradycyjnych krajów imigracyjnych, m.in. Wielkiej Brytanii (Bagley 1972.; Jones 1982, 1984; Berrington 1994), Australii (Jones, Luijckx 1996) oraz Kanady (Kalbach 2002; Tzeng 2000; Mooney 2006).

Kolejnym istotnym czynnikiem, obok generacyjnego, w osłabianiu dystansów między grupami społecznymi oraz zwiększaniu prawdopodobieństwa zawarcia małżeństwa

mieszanego jest wyższe wykształcenie (Kalmijn 1993; Qian 1997; Qian, Lichter 2007). Jednakże nie wszystkie analizy potwierdzają tę zależność. Wyniki badania Amerykanów chińskiego i japońskiego pochodzenia wskazują, że wyższe wykształcenie wzmacnia homogamię etniczną (Chow 2000). Związek między edukacją a skłonnością do zawierania małżeństw mieszanych różni się zatem w zależności od badanej grupy. Podobnie rzecz ma się w przypadku osiągniętej przez imigrantów i grup mniejszościowych pozycji społeczno-ekonomicznej.

Decydującą wciąż rolę homogamii w doborze małżeńskim potwierdziły z kolei badania Michaela Rosenfelda (2005, 2008, 2010), który porównał wzorce zawierania małżeństw w Stanach Zjednoczonych, uwzględniając takie zmienne jak rasa, poziom edukacji oraz religia. W oparciu o różnorodne dane Rosenfeld wykazał, że endogamia rasowa istotnie obniżyła się na przestrzeni XX w., chociaż rasa wciąż wyznacza najistotniejszą linię podziału na amerykańskim rynku małżeńskim. Co więcej jego analizy wskazują, że wyższe wykształcenie nie ma istotnego wpływu na obniżenie wskaźników homogamii rasowej w przypadku małżeństw zawieranych przez białych i czarnych obywateli Stanów Zjednoczonych. Okazuje się również, że wciąż istotne są podziały wyznaczane przez religię, na co wskazuje niska stopa zawierania związków małżeńskich przez wyznawców judaizmu i chrześcijaństwa. Osłabł natomiast znacząco dystans społeczny między protestantami a katolikami, a proces ten, jak wskazuje Rosenfeld, rozpoczął się już na początku minionego stulecia. Większych zmian nie zaobserwowano natomiast w kwestii homogamii edukacyjnej, która utrzymuje się na stałym poziomie. Tezę tę potwierdzają także wyniki innych badań wskazujących na wysoki poziom homogamii edukacyjnej w małżeństwach mieszanych (Liang, Ito 1999).

Z kolei większość badań sprawdzających hipotezę wymiany Davisa-Mertona skupia się na analizach charakterystyk społeczno-ekonomicznych małżonków. Warto też nadmienić, że badania prowadzone przez Davisa (1941) wykazały, że małżeństwa mieszane zdarzają się częściej w klasach, warstwach czy też grupach przylegających do siebie niż w kategoriach mocno od siebie społecznie oddalonych. O ile hipoteza Davisa-Mertona może znajdować potwierdzenie w badaniach małżeństw zawieranych przez białe kobiety i czarnych mężczyzn (Kalmijn 1993, 1998, 2010; Qian 1997; Kang Fu 2001; Gullickson, Fu 2010), o tyle nie ma mocnych dowodów empirycznych na tak definiowaną wymianę statusów w przypadku innych kategorii populacyjnych. Osobny nurt związany z doбором małżeńskim stanowią badania, w których w centrum zainteresowania badaczy znajduje się przestrzeń spotkań ludzi poszukujących przyszłych partnerów. W ich obrębie nie wytworzył się samodzielny nurt teoretyczny, a badacze w dużym stopniu korzystają w nich z dorobku i instrumentarium socjologii i ekonomii, wykorzystując m.in. metaforę rynku małżeńskiego. Metaforą tą posługiwano się w badaniach prowadzonych zarówno na poziomie lokalnym, regionalnym, jak i państwa narodowego oraz międzynarodowym (Bossard 1932; Bozon, Héran 1989; Houston, Wright, Ellis, Holloway, Hudson 2005; Niedomysl, Östh, van Ham 2010).

Podsumowując prezentowane wyniki badań, można pokusić się o stwierdzenie, że w doborze małżeńskim zmniejsza się rola pozycji przypisanych, a jednocześnie utrzymuje, jeśli nie zwiększa, osiągniętych. Analizy porównawcze wzorów zawierania małżeństw w Stanach Zjednoczonych w 94 społecznościach wyróżnionych ze względu na pochodzenie i narodowość wskazują, że w doborze małżeńskim większą rolę odgrywają czynniki kulturowe niż strukturalne (Kalmijn, van Tubergen 2010). Czynniki kulturowe definiowane są przez autorów badania jako zinternalizowane przez jednostki normy społeczne oraz ich preferencje ukształtowane w efekcie socjalizacji. Natomiast jako czynniki strukturalne określa się te, które wyznaczają szanse na spotkanie i stworzenie związku z przedstawicielami poszczególnych grup. Na koniec należy jeszcze przypomnieć, że oprócz ograniczeń strukturalnych związanych z dostępnością kandydatów na męża i żonę oraz siły wpływu

grupy społecznej na wybory małżeńskie jej członków, ważnym aspektem doboru małżeńskiego pozostają indywidualne preferencje jednostek. Związane jest z tym zagadnienie atrakcyjności poszczególnych ras w oczach przedstawicieli społeczeństwa przyjmującego (Song 2009: 336-337). Kwestia ta nie jest jednak należycie przebadana i wymaga dalszych analiz.

4.2. Badania nad integracją imigrantów zawierających małżeństwa mieszane

W wielu badaniach małżeństwa mieszane wyróżnione ze względu na kryteria pochodzenia etnicznego i narodowości współmałżonków ujmowane były jako wskaźnik osłabienia dystansów społecznych i rosnącej integracji (Kalmijn 1998; Qian, Lichter 2007; Kalmijn, Van Tubergen 2010). Jednakże nie wszystkie badania potwierdzają kierunek zależności między zawarciem małżeństwa mieszanego a poszczególnymi wymiarami integracji imigrantów (Qian, Lichter 2001; Qian, Glick, Batson 2012). Niektórzy badacze zwracają uwagę, że małżeństwa mieszane są nie tyle wskaźnikiem integracji strukturalnej, co jej przyczyną (Muttarak, Heath 2010).

O ile w tradycyjnych krajach imigracyjnych gruntownie przebadano wzorce małżeństw mieszanych zawieranych przez imigrantów oraz mniejszości etniczne i narodowe z przedstawicielami grupy większościowej, o tyle nieliczne pozostają analizy dotyczące małżeństw mieszanych pomiędzy przedstawicielami różnych mniejszości. Wątek ten podejmowany był m.in. w badaniach Zhenchao Qian i Daniela Lichtera (2001), Qian, Jennifer Glick i Christie Batson (2012), Xuanning Fu i Melanie Hatfield (2008), Micheala Rosenfelda (2002) oraz Pratikshya'ę Bohra-Mishra i Douglasa Massey'a (2015). Wyniki tych badań wskazują, że obok małżeństw endogamicznych popularnym wzorem stają się małżeństwa mieszane między imigrantami a obywatelami społeczeństwa przyjmującego bądź przedstawicielami mniejszości etnicznych tej samej rasy co imigranci. Ten typ małżeństw mieszanych traktowany jest przez badaczy jako równoległa ścieżka asymilacji (Qian, Lichter 2007).

Pod tym kątem najlepiej przebadane zostały małżeństwa mieszane zawierane przez imigrantów azjatyckiego pochodzenia w Stanach Zjednoczonych. Zdaniem Qian i Lichtera możemy obserwować dwa dominujące wzory asymilacji tej grupy (Qian, Lichter 2001: 293-94). Pierwszy to włączanie kolejnych pokoleń imigrantów do amerykańskiej klasy średniej poprzez małżeństwa z przedstawicielami społeczeństwa przyjmującego o anglosaskich korzeniach. Natomiast drugi model to asymilacja poprzez zawarcie związku małżeńskiego z osiedlonymi w USA przedstawicielami grup etnicznych i narodowych wywodzących się z Azji. W wyniku coraz większej powszechności tego drugiego wzorca zacierają się granice grup etnicznych, a jednocześnie wyłania się nowa panazjatycka tożsamość amerykańska (*Pan-Asian American identity*). Badania prowadzone przez Qian i Lichtera potwierdzają zatem główne założenia teorii asymilacji wielowymiarowej (*segmented assimilation*). Z kolei analizy Bohra-Mishra i Massey'a (2015) wskazują, że wzorzec panetnicznych małżeństw jest w większym stopniu rozpowszechniony wśród imigrantów o latynoskich korzeniach niż wśród osób o azjatyckim pochodzeniu.

Teoria asymilacji wielowymiarowej była wykorzystywana także na gruncie brytyjskim. Wyniki analiz Muttarak i Heatha wskazują na zróżnicowane wzorce zawierania małżeństw mieszanych w poszczególnych społecznościach imigranckich wyróżnionych ze względu na przynależność etniczną i narodową (Muttarak 2010; Muttarak, Heath 2010). Największą skłonność do zawierania małżeństw mieszanych wykazują imigranci z Karaibów, Chińczycy, Afrykanie oraz biali Brytyjczycy. Natomiast w grupie imigrantów z Indii, Pakistanu i Bangladeszu przeważają małżeństwa endogamiczne. Wzorce te zmieniają się jednak już w drugim pokoleniu we wszystkich społecznościach imigranckich niezależnie od stopnia solidarności danej grupy. Zmiany te zachodzą pod wpływem czynników

strukturalnych, takich jak rosnące zróżnicowanie społeczeństwa, większa częstotliwość kontaktów międzygrupowych, a jednocześnie mniejsza koncentracja przestrzenna mniejszości.

Bardzo dynamicznie w ostatnich latach rozwija się także nurt badań nad rodzinami transnarodowymi definiowanymi jako utrwalony układ członków rodziny i sieć więzów rodzinnych funkcjonujących ponad granicami państw (McCarthy i Edwards 2011: 187). Wątek ten jest niezwykle istotny w europejskim kontekście z racji wysokiej stopy zawierania małżeństw transnarodowych w poszczególnych grupach etnicznych i narodowych, przede wszystkim wywodzących się z subkontynentu indyjskiego w Wielkiej Brytanii (Coleman 1995; Dale 2008; Charsley i Shaw 2006; Charsley et al 2012; Ballard 2001; Balzani 2006; Shaw 2001; Shaw i Charsley 2006; Gardner 2006) oraz Afryki Północnej i Turcji w Belgii (Lievens 1999; Reniers 2001; Van Kerckem, Van der Bracht, Stevens, Van de Putte 2013), Holandii (Hooghiemstra 2001) oraz Niemczech (Beck-Gernsheim 2007; Głowski 2007; Kalter, Schroedter 2010).

Badania wpisujące się w ten nurt mają przede wszystkim charakter etnograficzny i skupiają się na kwestiach związanych z motywacjami przyszłych współmałżonków, pełnionymi przez nich rolami genderowymi oraz relacjami władzy. Głównym obszarem zainteresowań są małżeństwa aranżowane przez członków sieci krewniczych oraz małżeństwa aranżowane przez wyspecjalizowane agencje matrymonialne (Beck 2010). Część badaczy, wyjaśniając motywacje imigrantów decydujących się na małżeństwa transnarodowe, podkreśla chęć pomocy krewnym i znajomym w osiedleniu się w krajach Europy Zachodniej (Reniers 2001; Beck-Gernsheim 2007; Lucassen, Laarman 2009). Inni z kolei sugerują, że kluczowym czynnikiem są negatywne oceny kandydatów na współmałżonków wywodzących się z ich wspólnoty etnicznej w kraju osiedlenia (Charsley 2006; Lievens 1999). I tak mężczyźni poszukują w kraju pochodzenia młodych, religijnych kobiet o tradycyjnych poglądach na rodzinę (González-Ferrer 2006; van Kerckem et al. 2013; Carol, Ersanilli, Wagner 2014). Natomiast kobiety decydują się na małżeństwa transnarodowe z mężczyznami o podobnym do swojego poziomie wykształcenia (Carol et al. 2014). Istotne są także ich motywacje związane z możliwościami podwyższenia swojego statusu społeczno-ekonomicznego (Mooney 2006; Beck-Gernsheim 2007) oraz chęcią uzyskania większej autonomii w związku poprzez uniknięcie bezpośredniej kontroli rodziny męża (Lievens 1999; González-Ferrer 2006; Kerckem et al. 2013). Dalszych badań wymaga zaś wpływ polityk migracyjnych poszczególnych państw wysyłających i przyjmujących na możliwości zawierania małżeństw transnarodowych.

Na koniec warto jeszcze wspomnieć o ciekawym wątku badawczym łączącym małżeństwa mieszane oraz integrację i wyłaniającą się tożsamość zbiorową obywateli Unii Europejskiej (Haandrikman 2014; Koelet, de Valk 2014; Medrano, Cortina, Safranoff, Castro-Martín 2014; Schroedter, Rössel 2014; van Wissen, Heering 2014). Dobór małżeński nie jest tu analizowany z perspektywy integracji cudzoziemców w kraju przyjmującym, lecz wyłaniającej się nowej grupy społecznej, którą określić można wspólnym mianem *Europejczycy* czy też nowa *europejska klasa średnia*. W tym kontekście małżeństwa mieszane są uważane nie tylko za wskaźnik integracji, lecz także za jej siłę napędową. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują jednak na mniejszą skalę małżeństw mieszanych zawieranych przez obywateli UE niż wskazywałoby na to rozszerzenie jej granic i wprowadzenie wspólnego rynku, gwarantującego swobodny przepływ osób.

Podsumowując prezentowane wyniki badań, należy jeszcze raz podkreślić, że mimo iż małżeństwa mieszane świadczyć mogą o osłabieniu dystansów społecznych, przyczyniając się do transformacji społecznej, to stopy ich zawierania nie można traktować jako prostego wskaźnika integracji. Dotyczy to zarówno małżeństw zawieranych między obywatelami Unii Europejskiej, jak i członków społeczności imigranckich. Prezentowane badania wskazują

bowiem na wielość dróg integracji i wzorów funkcjonowania imigrantów, którzy zawarli tego typu związki. Podobnie jak przy analizach dotyczących doboru małżeńskiego, tak i w przypadku analiz integracji uwzględnienia wymagają zarówno indywidualne preferencje i motywacje imigrantów, czynniki strukturalne (w tym wpływ polityk migracyjnych poszczególnych państw wysyłających i przyjmujących) oraz siła wpływu grup społecznych na podejmowane przez nich decyzje.

4.3. Przegląd stanu badań nad małżeństwami mieszanymi w Polsce

Już w latach 40. XX w. Józef Chałasiński podsumowując dorobek polskiej socjologii podkreślał znaczenie badania doboru małżeńskiego, stwierdzając, że małżeństwo jest dla jednostki ważnym elementem społeczno-kulturowej identyfikacji poprzez należenie do określonego środowiska czy kręgu społecznego (1949). Jednakże badania małżeństw mieszanych w Polsce miały stosunkowo ograniczony zasięg. Badania związków mieszanych wyróżnionych ze względu na narodowość, rasę i pochodzenie etniczne współmałżonków obejmowały jedynie wybrane kategorie imigrantów oraz poszczególne regiony, przede wszystkim ziemie północne i zachodnie ze względu na ich historię i zmianę komponentu etnicznego po II wojnie światowej. W tym miejscu należy wspomnieć badanie małżeństw mieszanych w Opolu w okresie powojennym (Żygulski 1959) oraz badanie adaptacji ludności na Śląsku Opolskim uwzględniające problematykę związków mieszanych (Nowakowski 1957). Obserwacje przeprowadzone na Ziemiach Odzyskanych doprowadziły badaczy do konstatacji, że rodząca się więź rodzinna między ludnością miejscową a osiedleńcami różnych kategorii jest jednym z najważniejszych przejawów powstawania nowych społeczności. Zagadnienie integracyjnej roli małżeństw mieszanych zawieranych w ramach grup etnicznych (Kaszubi), narodowych (Ukraińcy) oraz ludności napływowej zostało podjęte także w badaniu obejmującym swym zasięgiem powiat bytowski (Literski 1996).

Z kolei problematyka małżeństw mieszanych zawieranych przez imigrantów przybywających do Polski pojawiła się w literaturze przedmiotu dopiero w ostatnich latach, przy czym prowadzone badania mają wciąż charakter przede wszystkim eksploracyjny. Powstałe opracowania koncentrowały się na wybranych zagadnieniach, takich jak ogólne uwarunkowania prawne, polityczne i ekonomiczne, niektórych wymiarach procesu adaptacji imigrantów, związanych z przyswajaniem polskiej kultury i relacjami z Polakami oraz opiniach i postawach wobec związków mieszanych, stanowiąc wstępne, pionierskie analizy publikowane w pracach zbiorowych.

Zagadnienia związane z zawieraniem małżeństw mieszanych zostały uwzględnione w badaniach nad zbiorowością Wietnamczyków (Halik, Nowicka 2002; Halik 2006) oraz Arabów (Kubicki 2009) w Polsce. Istniejąca literatura opisująca małżeństwa mieszane dotyczy jednak przede wszystkim małżeństw polsko-ukraińskich ze względu na szczególną pozycję migrantów z Ukrainy wśród osób napływających do Polski, zarówno w kontekście demograficznym, ekonomicznym, jak i politycznym oraz symboliczno-historycznym. Nie bez znaczenia pozostawały także statystyki dotyczące liczby małżeństw mieszanych zawieranych w Polsce. Wskazywały one, że w latach 90. XX w. co dziesiąte małżeństwo tego typu było małżeństwem polsko-ukraińskim.

W związku z tym, że badania małżeństw mieszanych w Polsce mają, jak już zostało wcześniej wspomniane, charakter eksploracyjny, podejmowane w nich wątki dotyczą przede wszystkim związku między zawarciem małżeństwa z obywatelem Polski a migracją osiedleńczą. Pionierskim opracowaniem, w którym odnaleźć możemy pogłębioną analizę danych statystycznych, dotyczących małżeństw polsko-ukraińskich jest raport Ewy Kępińskiej (2001). Autorka wykorzystując statystyki urzędowe Głównego Urzędu Statystycznego dotyczące małżeństw mieszanych zawartych na terenie Polski w latach 1989-1997 oraz wywiady pogłębione z małżeństwami polsko-ukraińskimi zawartymi w Przemyśle

w latach 1990-1998, dowodzi, że małżeństwa polsko-ukraińskie stanowią jedną ze strategii osiedlenia się w Polsce. Kwestia małżeństw migrantów ukraińskich z obywatelami polskimi w kontekście jednej z dróg uzyskania legalnego pobytu w Polsce – tzw. „strategii małżeńskiej” została podjęta także w pracy Mirosława Bienieckiego i Mikołaja Pawlaka (2010).

Na uwagę zasługują także badania Agaty Górny i Ewy Kępińskiej (2004, 2005, 2005b), które wykazały, że krótkoterminowe migracje z Ukrainy do Polski znacznie przyczyniły się do wzrostu liczby zawieranych małżeństw polsko-ukraińskich, przy czym proces osiedlania się Ukraińców w Polsce zachodzi głównie za sprawą małżeństw mieszanych. Co więcej, autorki podjęły się analizy zagadnień związanych z doбором małżeńskim. Wykorzystując ekonomiczną teorię zachowań ludzkich Beckera (1990, 1991), przedstawiły zależności pomiędzy wiekiem, wykształceniem, statusem społecznym oraz ekonomicznym w małżeństwach polsko-ukraińskich. W myśl tego podejścia wysoko cenione pozarynkowe cechy Ukraińców (partnerzy ukraińscy są na ogół młodszy i lepiej wykształceni) są dobrze uzupełniane przez rynkowe cechy ich polskich partnerów (relatywnie wyższe zarobki). Co więcej małżeństwo z obywatelem Polski otwiera cudzoziemcom najprostszą drogę do uzyskania pozwolenia na osiedlenie się. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy doszukiwać się m.in. w restrykcyjnych polskich regulacjach prawnych dotyczących pobytu cudzoziemców w Polsce (2005: 74). Autorki dowodzą również, że czynniki warunkujące zjawisko zawierania małżeństw mieszanych w naszym kraju są nierozzerwalnie związane z ekonomicznymi determinantami czasowej migracji z krajów byłego Związku Radzieckiego – przede wszystkim z występowaniem znacznych różnic w poziomie płac i warunkach życia między analizowanymi obszarami. Pary mieszane wybierają ten kraj osiedlenia, w którym założone przez nie rodziny będą miały szansę na wyższy dochód gospodarstwa domowego. W sytuacji, w której jedyną osobą aktywną zawodową jest mężczyzna, to jego kraj pochodzenia staje się krajem osiedlenia całej rodziny. Wśród innych czynników determinujących decyzję o osiedleniu badaczki wymieniają: politykę imigracyjną i społeczną, jakość edukacji, perspektywy zawodowe dzieci, środowisko naturalne oraz klimat.

Wzory migracji oraz adaptacji najliczniejszych grup imigranckich w Polsce w kontekście ich sytuacji rodzinno-małżeńskiej zostały przedstawione także w publikacjach (Górny, Grzymała-Kazłowska, Kępińska, Fihel, Piekut 2007; Grzymała-Kazłowska 2008), które powstały w ramach projektu *Od zbiorowości do społeczności: rola migrantów osiedleńczych w tworzeniu się społeczności imigranckich w Polsce* realizowanego w latach 2004-2005 w Ośrodku Badań nad Migracjami UW. W oparciu o dane rejestru Urzędu do Spraw Repatriacji i Cudzoziemców oraz wyniki reprezentatywnego badania sondażowego przeprowadzonego w 2005 r. w województwie mazowieckim na grupie migrantów osiadłych z Ukrainy i Wietnamu, powstała kompleksowa analiza porównawcza tych dwóch grup migrantów. Wyniki badania wskazują m.in. na asymilacyjne postawy Ukraińców, którzy zawarli małżeństwa mieszane z obywatelami Polski. W przypadku obu grup osiedlenie w Polsce pozostawało sprawą rodzinną, a nie jednostkową. Rodzina odgrywała jednak odmienną rolę w wypadku Ukraińców i Wietnamczyków. Ci pierwsi zawierali przede wszystkim małżeństwa z obywatelami Polski, a ich migracja i zamieszkanie w Polsce były wynikiem formowania rodziny. Natomiast Wietnamczycy sprowadzali rodziny z kraju pochodzenia i nawet ci migranci, którzy zdecydowali się na małżeństwo z obywatelem Polski, zazwyczaj zachowywali bliskie kontakty w obrębie własnej grupy etnicznej.

Zagadnienia związane z adaptacją imigrantów, którzy zawarli małżeństwa mieszane zostały uwzględnione również w projekcie zrealizowanym w Instytucie Spraw Publicznych (Wysieńska 2010). Analiza różnic we wzorach relacji pomiędzy cudzoziemcami, którzy zawarli związek małżeński z obywatelami Polski, a tymi, którzy zawarli małżeństwa homogamiczne lub są stanu wolnego, wskazuje, że liczba i rodzaj powiązań z

przedstawicielami społeczeństwa przyjmującego była podobna w obu grupach. Natomiast wbrew oczekiwaniom polscy współmałżonkowie nie stawali się pomostem pomiędzy obcokrajowcem a grupami znajomych w Polsce, wprowadzali jedynie silne powiązania z członkami własnej rodziny (2010: 11). Co więcej, autorka dowodzi, że to migranci stanowili pomost pomiędzy zróżnicowanymi grupami społecznymi dla swoich małżonków, gdyż starając odnaleźć się w nowej rzeczywistości, korzystali z możliwości budowania relacji z osobami poznanymi w różnych kontekstach społecznych, z których nie korzystali mający ustabilizowaną sieć powiązań Polacy.

Z kolei wątek integracji ekonomicznej został podjęty w projekcie badawczym *Cudzoziemscy małżonkowie obywateli polskich – wymiar genderowy* realizowanym w latach 2011-2012 w Centrum Stosunków Międzynarodowych pod kierownictwem Krystyny Iglickiej (Iglicka, Gmaj, Bąbiak 2012). Badanie to opierało się m. in. na wywiadach pogłębionych z kobietami z Rosji, Ukrainy i Białorusi, będącymi żonami obywateli polskich i mieszkających w Polsce. W tym miejscu warto też wspomnieć o badaniu przeprowadzonym w latach 2004-2006 przez Środkowoeuropejskie Forum Badań Migracyjnych i Ludnościowych (CEFMR) *Zapotrzebowanie na kobiety migrantki i ich integrację w starzejących się społeczeństwach Europy*. Nie dotyczyło ono wyłącznie integracji ekonomicznej i społecznej małżonek polskich obywateli, ale uwzględniało ich sytuację i pozwoliło na wyróżnienie kilku czynników wpływających na aktywność zawodową imigrantek osiedleńczych. Wyniki tego badania wskazują, że początkowy okres małżeństwa bywa dla imigrantek czasem wyłączenia z rynku pracy.

Z kolei w nurt badań nad problematyką związaną z sytuacjami kryzysowymi i jakością związków mieszanych wpisuje się praca Joanny Grzymały-Moszczyńskiej (2011), która na podstawie analizy treści forów internetowych przedstawia przyczyny najczęstszych konfliktów w związkach międzykulturowych, zarówno formalnych, jak i nieformalnych, oraz strategie radzenia sobie z nimi. Obszary konfliktowe małżeństw mieszanych i strategie rozwiązywania konfliktów zostały również zarysowane w ekspertyzie opracowanej przez Krystynę Slany, Magdalenę Ślusarczyk i Łukasza Krzyżanowskiego (2014).

Na koniec warto zauważyć, że problematyka małżeństw mieszanych zawieranych przez polskich emigrantów w krajach docelowych, mimo swojej wagi, nie była dotychczas zbyt często podejmowanym problemem badawczym. Jedynym dostępnym opracowaniem jest interdyscyplinarna praca autorstwa Emilii Jaroszewskiej przedstawiająca małżeństwa polsko-niemieckie w RFN (2003). Autorka badała m.in. relacje między małżonkami oraz ich kontakty z otoczeniem, jak również związki imigrantów z krajem wysyłającym. Podjęła także temat aktywności zawodowej polskich partnerek i partnerów oraz kwestie związane z nierównością pozycji i związkami dysfunkcjonalnymi.

5. Uwagi końcowe

Przegląd wybranych koncepcji i badań dowodzi ożywionej dyskusji wokół zagadnień związanych z życiem małżeńsko-rodzinnym kolejnych pokoleń imigrantów oraz jego wpływu na integrację społeczną. Wątek ten znalazł poczesne miejsce w refleksji teoretycznej rozwijanej w obrębie socjologii, psychologii i ekonomii. Jego znaczenie nie wiąże się jedynie z możliwością określenia barier i dystansu społecznego dzielących poszczególne grupy społeczne, lecz także ze wskazaniem kierunku potencjalnej zmiany kulturowej i społeczno-ekonomicznej, która może nastąpić w efekcie zacierania granic grup etnicznych, narodowych i rasowych poprzez małżeństwa mieszane.

Mimo znaczących osiągnięć, do których zaliczyć można rozwój zróżnicowanych teorii starających się wyjaśnić dobór małżeński i integrację imigrantów, nie udało się jednak

wpracować spójnego, zintegrowanego podejścia teoretycznego pozwalającego na pełniejsze przedstawienie mechanizmów zawierania i integracji małżeństw mieszanych wyróżnionych ze względu na kryteria narodowości oraz pochodzenia etnicznego współmałżonków a jednocześnie związanych z podjętą przez nich mobilnością międzynarodową. Pewnym rozwiązaniem może być wykorzystywanie klasyfikacji czynników wpływających na wzorce zawierania małżeństw opracowaną przez Matthijisa Kalmijna (1991) obejmującą różne poziomy analizy – preferencje jednostek względem cech przyszłego partnera, siłę wpływu grupy społecznej na wybory małżeńskie jej członków oraz ograniczenia strukturalne związane z dostępnością kandydatów na męża i żonę. Ponadto w przypadku analizy małżeństw transnarodowych warto uwzględnić dodatkowo polityki migracyjne, które mogą mieć znaczący wpływ na możliwości zawierania tego typu związków. Obok perspektywy transnarodowej owocną wydaje się też być perspektywa wyznaczona przez teorię asymilacji segmentowej, gdyż dostarcza ram do badania małżeństw zawieranych nie tylko przez przedstawicieli mniejszości i grupy większościowej, lecz także między przedstawicielami poszczególnych mniejszości etnicznych i narodowych.

Zaprezentowany w niniejszym opracowaniu przegląd literatury wskazuje na bogaty dorobek studiów migracyjnych w zakresie opisu wzorów i trendów zawierania małżeństw mieszanych oraz czynników na nie wpływających. Do słabości, które należy w tym miejscu wskazać, należą przede wszystkim problemy natury metodologicznej związane z operacjonalizacją wykorzystywanych pojęć, określeniem granic badanych grup oraz standaryzacją danych zastanych, co utrudnia w dużym stopniu możliwość przeprowadzenia badań porównawczych. Z kolei badania nad małżeństwami mieszanymi w naszym kraju mają przede wszystkim charakter eksploracyjny. Głębszego zbadania wymaga zatem siła wpływu edukacji, religii oraz zróżnicowania klasowego na wzory ich zawierania w poszczególnych grupach wyróżnionych ze względu na narodowość i przynależność etniczną migrantów. Ponadto wciąż brakuje badań służących określeniu mechanizmów integracji i mobilności społeczno-ekonomicznej imigrantów z Polski, którzy zawarli małżeństwa mieszane. Dalszych analiz i wyjaśnienia wymaga również rola małżeństw mieszanych w generowaniu kapitału społecznego imigrantów i ich rodzin. Niewiele wiadomo także na temat małżeństw mieszanych funkcjonujących w transnarodowych przestrzeniach społecznych, które obejmują swym zasięgiem więcej niż jeden kraj, oraz w sytuacji płynnej migracji wyróżniającej się słabszymi związkami migranta z krajem wysyłającym, mimo że koncepcje te wnoszą wiele do zrozumienia nowych form mobilności.

Bibliografia

- Adamski F. (2002). *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Alba R., Golden R.M. (1986). Patterns of Ethnic Marriage in the United States. *Social Forces* 65, 1: 202-223.
- Alba R., Nee V. (2003). *Remaking the American Mainstream*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bagley C. (1972). Interracial Marriage in Britain: Some Statistics. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 1, 4: 318-326.
- Ballard R. (2001). *The impact of kinship on the economic dynamics of transnational networks: reflections on some South Asian developments*. WPTC-01-14. Princeton University.
- Balzani M. (2006). Transnational marriage among Ahmadi Muslims in the UK. *Global Networks* 6, 4: 345-355.

- Barron M.J. (1951). Research on intermarriages: a survey of accomplishments and prospects. *The American Journal of Sociology* 57, 3: 249–255.
- Bean F.D., Stevens G. (2003). *America's Newcomers and the Dynamics of Diversity*. New York: Russell Sage Foundation.
- Beck U., Beck-Gernsheim E. (2002). *Individualization Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Beck U., Beck-Gernsheim E. (2010). Passage to Hope: Marriage, Migration, and the Need for a Cosmopolitan Turn in Family Research. *Journal of Family Theory & Review* 2: 401-414.
- Beck U., Beck-Gernsheim E. (2013). *Miłość na odległość. Modele życia w epoce globalnej*. Warszawa: PWN.
- Beck-Gernsheim E. (2007). Transnational lives, transnational marriages: a review of the evidence from migrant communities in Europe. *Global Networks* 7: 271-288.
- Becker G.S. (1990). *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*. Warszawa: PWN .
- Becker G.S. (1991). *A Treatise on the Family*. Cambridge, MA, London: Harvard University Press.
- Bergstrom T.C. (1996). Economics in a Family Way. *Journal of Economic Literature* 34, 4: 1903-1934.
- Berrington A. (1994). Marriage and Family Formation Among the White and Ethnic Minority Populations in Britain. *Ethnic and Racial Studies* 17: 517-45.
- Bieniecki M., Pawlak M. (2010) *Strategie ukraińskich migrantów zarobkowych wobec polskiej rzeczywistości instytucjonalnej*. Warszawa: ISP.
- Bieńko M. (2012). „Rozważni i romantyczni” małżonkowie, czyli społeczno-kulturowe konstrukty bycia razem, w: A. Kwak A., M. Bieńko M. (red.) (2012). *Wielość spojrzeń na małżeństwo i rodzinę*, s. 61-86. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Blackwell D.L., Lichter D. T. (2004). Homogamy among dating, cohabiting, and married couples. *The Sociological Quarterly* 45, 4: 719-737.
- Blau P.M. (2009). *Wymiana i władza w życiu społecznym*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Blau P.M., Becker C., Fitzpatrick K.M. (1984). Intersecting Social Affiliations and Intermarriage. *Social Forces* 62, 3: 585-606.
- Blau P.M., Blum T.C., Schwartz J.E. (1982). Heterogeneity and Intermarriage. *American Sociological Review* 47, 1: 45-62.
- Bogardus E. (1968). Comparing racial distance in Ethiopia, South Africa, and the United States. *Sociology and Social Research* 50, 149-156.
- Bohra-Mishra P., Massey D.S. (2015). Intermarriage among new immigrants in the USA, *Ethnic and Racial Studies* 38, 5: 734-758.
- Bolton Ch.D. (1961). Mate Selection as the Development of a Relationship. *Marriage and Family Living* 23, 3: 234-240.
- Bossard J. H. S. (1932). Residential Propinquity as a Factor in Marriage Selection. *American Journal of Sociology* 38, 2: 219-224.
- Bozon M., Héran F. (1989). Finding a Spouse: A Survey of how French Couples Meet. *Population: An English Selection* 44, 1: 91-121.
- Buckley W.F. (1967). *Sociology and Modern Systems Theory*. London: Prentice-Hall.
- Burgess E.W., Wallin P. (1943). Homogamy in Social Characteristics. *American Journal of Sociology* 49, 2: 109-124.
- Carol S., Ersanilli E., Wagner M. (2014). Spousal Choice among the Children of Turkish and Moroccan Immigrants in Six European Countries: Transnational Spouse or Co-ethnic Migrant? *International Migration Review* 48, 2: 387–414.

- Chałasiński J. (1949). Trzydzieści lat socjologii polskiej 1918-1947. *Przegląd Socjologiczny* 10, 4: 1-54.
- Charsley K. (2006). Risk and Ritual: The Protection of British Pakistani Women in Transnational Marriage. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32, 7:1169–1187.
- Charsley K., Shaw A. (2006). South Asian transnational marriages in comparative perspective. *Global Networks* 6, 4: 331-344.
- Charsley K., Storer-Church B., Benson M., Van Hear N. (2012). Marriage-Related Migration to the UK. *International Migration Review* 46, 4: 861-890.
- Cherlin A.J. (2004). The Deinstitutionalization of American Marriage. *Journal of Marriage and Family* 66, 4: 848–861.
- Chiswick B.R., Houseworth Ch. (2011). Ethnic intermarriage among immigrants: human capital and assortative mating. *Review of Economics of the Household* 9, 2: 149-180.
- Chow S. (2000). The Significance of Race in the Private Sphere: Asian Americans and Spousal Preferences. *Sociological Inquiry* 70, 1: 1–29.
- Coleman D.A. (1994). Trends in fertility and intermarriage among immigrant populations in Western Europe as measures of integration. *Journal of Biosocial Science* 26: 107–136.
- Coleman D.A. (1995). Spouse Migration from the Indian Sub-Continent to the UK: A Permanent Migration Stream? *People and Place* 3, 1: 1-8.
- Coontz S. (2004). The World Historical Transformation of Marriage. *Journal of Marriage and Family* 66, 4: 974-979.
- Dale A. (2008). *Migration, Marriage and Employment amongst Indian, Pakistani and Bangladeshi Residents in the UK*. CCSR Working Paper 2008-02, Manchester.
- Davis K. (1941). Intermarriage in caste societies. *American Anthropologist* 43: 376-395.
- Domański H., Przybysz D. (2007). *Homogamia małżeńska a hierarchie społeczne*. Warszawa: Wydawnictwo IFIS PAN.
- Doyle J., Kao G. (2007). Friendship choices of multiracial adolescents. *Social Science Research* 36, 2: 633-653.
- Górny A., Grzymała-Kazłowska A., Kępińska E., Fihel A., Piekut A. (2007). *Od zbiorowości do społeczności: rola migrantów osiedleńczych w tworzeniu się społeczności imigranckich w Polsce*. CMR Working Papers 27, 85. Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami UW. Strona internetowa: <http://www.migracje.uw.edu.pl/publ/556/> (dostęp: 02.07.2014 r.).
- Fihel A., Okólski M. (2012). *Demografia. Współczesne zjawiska i teorie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Fu X., Hatfield M.E. (2008). Intermarriage and Segmented Assimilation U.S.-Born Asians in 2000. *Journal of Asian American Studies* 11, 3: 249–277.
- Gardner K. (2006). The transnational work of kinship and caring: Bengali–British marriages in historical perspective. *Global Networks* 6, 4: 373–387.
- Giza-Poleszczuk A. (2005). *Rodzina a system społeczny. Reprodukcyjność i kooperacja w perspektywie interdyscyplinarnej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Głowsky D. (2007). *Why do German men marry women from less developed countries? An analysis of transnational partner search based on the German Socio-Economic Panel*. SOEP papers on Multidisciplinary Research 61. DIW: Berlin.
- González-Ferrer A. (2006). Who do immigrants marry? Partner choice among single immigrants in Germany. *European Sociological Review* 22, 2: 171–185.
- Gordon M. (1964). *Assimilation in American Life*. New York: Oxford University Press.
- Górny A., Kępińska E. (2005). Małżeństwa mieszane w migracji z Ukrainy do Polski. *Przegląd Polonijny* 3, 117: 59-75.

- Górny A., Kępińska E. (2005b). Life between Two Countries – the Case of Polish-Ukrainian Marriages, w: K. Slany (red.) *International Migration. A Multidimensional Analysis*, s. 155-187. Cracow: AGH University of Science and Technology Press.
- Górny A., Kępińska E. (2002). Mixed marriages in migration from Ukraine to Poland. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30, 2: 353-372.
- Grossbard-Shechtman S. (1993). *On the Economics of Marriage: A Theory of Marriage, Labour and Divorce*. Oxford: Westview Press.
- Grzymała-Kazłowska A. (red.) (2008). *Między wielością a jednością. Integracja odmiennych grup i kategorii migrantów w Polsce*. Warszawa: OBM WNE UW.
- Grzymała-Moszczyńska J. (2011). Dwie kultury, jedna miłość? Zjawisko związków międzykulturowych, w: M. Żebrowski (red.) *Cóż wiemy o miłości?*, s. 81-93. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Gullickson A., Kang Fu V. (2010). Comment: An Endorsement of Exchange Theory in Mate Selection. *American Journal of Sociology* 115, 4: 1243-1251.
- Haandrikman K. (2014). Binational Marriages in Sweden: Is There an EU Effect? *Population, Space and Place* 20, 2: 177–199.
- Haller M. (1981). Marriage, Women, and Social Stratification: A Theoretical Critique. *American Journal of Sociology* 86, 4: 766-795.
- Halik T. (2006). *Migrancka społeczność Wietnamczyków w Polsce w świetle polityki państwa i ocen społecznych*. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Halik T., Nowicka E. (2002). *Integracja czy izolacja: Wietnamczycy w Polsce*. Warszawa: Instytut Orientalistyczny UW.
- Hill R. (1971). Modern systems theory and the family: A confrontation. *Social Science Information* 10, 5: 7-26.
- Hooghiemstra E. (2001) Migrants, partner selection and integration: crossing borders? *Journal of Comparative Family Studies* 32, 4: 601–26.
- Houston S., Wright R., Ellis M., Holloway S., Hudson M. (2005). Places of possibility: where mixed-race partners meet. *Progress in Human Geography* 29, 6: 700-17.
- Hwang S.S., Saenz R., Aguirre B.E. (1994). Structural and individual determinants of outmarriage among Chinese, Filipino, and Japanese Americans in California. *Sociological Inquiry* 64, 4: 396-414.
- Hwang S.S., Saenz R., Aguirre B.E. (1997). Structural and Assimilationist Explanations of Asian American Intermarriage. *Journal of Marriage and Family* 59, 3: 758-772.
- Iglicka K., Gmaj K., Bąbiak I. (2012). *Integracja kobiet – żon polskich obywateli, wyniki badań i rekomendacje*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Inglehart R., Baker W.E. (2000). Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review* 65, 1: 19-51.
- Janiszewski L. (1986). *Sukces małżeński w rodzinach marynarzy*. Warszawa, Poznań: Studium socjologiczne PWN.
- Jaroszewska E. (2003). *Małżeństwa polsko-niemieckie w RFN: relacje polskich partnerów na tle obrazu innych małżeństw binacjonalnych*. Warszawa: IPS UW.
- Jasso G., Massey D.S., Rosenzweig M.R., Smith J.P. (2000). Assortative Mating among Married New Legal Immigrants to the United States: Evidence from the New Immigrant Survey Pilot. *International Migration Review* 34, 2: 443-459.
- Jones F.L., Luijckx, R. (1996). Post-war patterns of intermarriage in Australia: The Mediterranean experience. *European Sociological Review* 12, 1: 67–86.
- Jones P.R. (1982). Research Report Ethnic Intermarriage in Britain. *Ethnic and Racial Studies* 5: 223-8.
- Jones P.R. (1984) Research Report Ethnic Intermarriage in Britain: A Further Assessment. *Ethnic and Racial Studies* 7: 398-405.

- Joyner K., Kao G. (2005). Interracial relationships and the transition to adulthood. *American Sociological Review* 70, 4: 563-581.
- Kacprowicz G. (1989). *Małżeństwo a struktura społeczna w Polsce*. Warszawa: Instytut Socjologii UW.
- Kalbach M.A. (2002). Ethnic intermarriage in Canada. *Canadian Ethnic Studies* 34, 2: 25–39.
- Kalmijn M. (1991). Shifting Boundaries: Trends in Religious and Educational Homogamy. *Sociological Review* 56, 6: 786-800.
- Kalmijn M. (1993). Trends in Black/White Intermarriage. *Social Forces* 72, 1: 119-46.
- Kalmijn M. (1998). Intermarriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends. *Annual Review of Sociology* 24: 395-421.
- Kalmijn M. (2010). Comment: Educational Inequality, Homogamy, and Status Exchange in Black-White Intermarriage. *American Journal of Sociology* 115, 4: 1252-1263.
- Kalmijn M. (2011). The Influence of Men's Income and Employment on Marriage and Cohabitation: Testing Oppenheimer's Theory in Europe. *European Journal of Population* 27, 3: 269-293.
- Kalmijn M., van Tubergen F. (2006). Ethnic intermarriage in the Netherlands: confirmations and refutations of accepted insights. *European Journal of Population* 22, 4: 371-397.
- Kalmijn M., van Tubergen F. (2010). A comparative perspective on intermarriage: explaining differences among national-origin groups in the United States. *Demography* 47, 2: 459-479.
- Kang Fu V. (2001). Racial Intermarriage Pairings. *Demography* 38, 2: 147–59.
- Kalter F., Schroedter J.H. (2010). Transnational marriage among former labour migrants in Germany. *Zeitschrift für Familienforschung - Journal of Family Research* 22, 1: 11-36.
- Kennedy R.J.R. (1944). Single or Triple Melting-Pot? Intermarriage Trends in New Haven, 1870-1940. *American Journal of Sociology* 49, 4: 331-339.
- Kennedy R.J.R. (1952). Single or Triple Melting-Pot? Intermarriage in New Haven, 1870-1950. *American Journal of Sociology* 58, 1: 56-59.
- Kerckhoff A.C. (1964). Patterns of Homogamy and the Field of Eligibles. *Social Forces* 42, 3: 289-297.
- Kerckhoff A.C., Davis K.E. (1962). Value Consensus and Need Complementarity in Mate Selection. *American Sociological Review* 27, 3: 295-303.
- Kępińska E. (2001). *Mechanizmy migracji osiedleńczych na przykładzie małżeństw polsko-ukraińskich*. CMR Working Papers 40, Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami UW. Strona internetowa: <http://www.migracje.uw.edu.pl/publ/401/> (dostęp: 02.07.2014 r.).
- Koellet S., de Valk H. A.G. (2014). European Liaisons? A Study on European bi-national Marriages in Belgium. *Population, Space and Place* 20, 2: 110–125.
- Kotlarska-Michalska A. (1998). Małżeństwo jako związek, wspólnota, instytucja, podsystem i rodzaj stosunku społecznego. *Roczniki Socjologii Rodziny* 10: 49-66.
- Kubicki P. (2009). Arabowie żyjący w związkach mieszanych z Polakami. Szanse i bariery dla integracji społecznej, w: A. Jasińska-Kania, S. Łodziński (red.) *Obszary i formy wykluczenia etnicznego w Polsce*, s. 141-154. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kwak A. (2005). *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Kwak A. (2012). Od i do małżeństwa i rodziny: „czas” rodziny – czas jednostki, w: A. Kwak, M. Bienko (red.) *Wielość spojrzeń na małżeństwo i rodzinę*, s. 39-60. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Lee J., Bean F.D. (2004). America's Changing Color Lines: Immigration, Race/Ethnicity, and Multiracial Identification. *Annual Review of Sociology* 30: 221-242.

- Lee J., Bean F.D. (2007). Reinventing the Color Line Immigration and America's New Racial/Ethnic Divide. *Social Forces* 86, 2: 561-586.
- Lévi-Strauss C. (1991). Wymiana małżeńska, w: M. Kempny, J. Szmatka (wyb. i red.) *Współczesne teorie wymiany społecznej. Zbiór tekstów*, s. 282-298. Warszawa: PWN,
- Liang Z., Ito N. (1999). Intermarriage of Asian Americans in the New York City Region: Contemporary Patterns and Future Prospects. *International Migration Review* 33, 4: 876-900.
- Lieberson S, Waters M.C. (1988). *From Many Strands: Ethnic and Racial Groups in Contemporary America*. New York: Russell Sage Found.
- Lievens J. (1998). Interethnic Marriage: Bringing in the Context through Multilevel Modelling. *European Journal of Population* 14, 2: 117-155.
- Lievens J. (1999). Family-Forming Migration from Turkey and Morocco to Belgium: The Demand for Marriage Partners from the Countries of Origin. *International Migration Review* 33, 3:717-744.
- Literski S. (1996). Rola małżeństw mieszanych w procesie integracji społecznej w latach 1945-1965 na przykładzie powiatu bytowskiego, w: A. Sakson (red.) *Pomorze – trudna ojczyzna? Kształtowanie się nowej tożsamości 1945-1995*, s. 271-289. Poznań: Instytut Zachodni.
- Lucassen L., Laarman Ch. (2009). Immigration, intermarriage and the changing face of Europe in the post war period. *History of the Family* 14, 1: 52-68.
- Łobodzińska B. (1970). *Małżeństwa w mieście*. Warszawa: PWN.
- McCarthy J.R., Edwards R. (2011). Transnational Families, w: J. R. McCarthy, R. Edwards, *Key Concepts in Family Studies*, Londyn: SAGE Publications Ltd.
- McPherson M., Smith-Lovin L., Cook J.M. (2001). Birds of a feather: homophily in social networks. *Annual Review of Sociology* 27: 415-44.
- Medrano J.D., Cortina C., Safranoff A., Castro-Martín T. (2014). Euromarriages in Spain: Recent Trends and Patterns in the Context of European Integration. *Population, Space and Place* 20, 2: 157–176.
- Merton R. (1941). Intermarriage and the social structure: fact and theory, *Psychiatry* 4, 4: 361-74.
- Mooney N. (2006). Aspiration, reunification and gender transformation in Jat Sikh marriages from India to Canada. *Global Networks* 6, 4: 389–403.
- Murstein (1970). Stimulus. Value. Role: A Theory of Marital Choice. *Journal of Marriage and Family* 32, 3: 465-481.
- Muttarak R. (2010). Explaining trends and patterns of immigrants' partner choice in Britain. *Zeitschrift für Familienforschung/Journal of Family Research* 22, 1: 39-66.
- Muttarak R., Heath A. (2010). Who intermarries in Britain? Explaining ethnic diversity in intermarriage patterns. *The British Journal of Sociology* 61, 2: 275-305.
- Niedomysl T., Östh J., van Ham M. (2010). The Globalisation of Marriage Fields: The Swedish Case. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36, 7:1119–1138.
- Nowakowski S. (1957). *Adaptacja ludności na Śląsku Opolskim*. Poznań: Insytut Zachodni.
- Oppenheimer V.K. (1988). A theory of marriage timing: Assortative mating under varying degrees of uncertainty. *American Journal of Sociology* 94, 3: 563-591.
- Pagnini D.L. Morgan S.P. (1990). Intermarriage and Social Distance Among U.S. Immigrants at the Turn of the Century. *American Journal of Sociology* 96, 2: 405-432.
- Parsons T., Bales R.F. (1956). *Family, Socialization and Interaction Process*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Peach C. (2005). Social integration and social mobility: spatial segregation and intermarriage of the Caribbean population in Britain, w: G. Loury, T. Modood, S. Teles (red.) *Ethnicity, Social Mobility and Public Policy*, s.178-203. Cambridge: Cambridge University Press.

- Perlmann J., Waters M.C. (2007). Intermarriage and Multiple Identities, w: M.C. Waters, R. Ueda (red.) *The New American*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Przybył I. (2012). Wokół procesu (de)instytucjonalizacji małżeństwa w Polsce. *Roczniki Socjologii Rodziny* 22: 9-34.
- Qian Z. (1997). Breaking Racial Barriers: Variations in Interracial Marriage between 1980 and 1990. *Demography* 34, 2: 263-76.
- Qian Z., Glick J.E., Batson Ch.D. (2012). Crossing Boundaries: Nativity, Ethnicity, and Mate Selection. *Demography* 49, 2: 651-675.
- Qian Z., Lichter D.T. (2001). Measuring Marital Assimilation: Intermarriage among Natives and Immigrants. *Social Science Research* 30, 2: 289-312.
- Qian Z., Lichter, D.T. (2007). Social Boundaries and Marital Assimilation: Interpreting Trends in Racial and Ethnic Intermarriage. *American Sociological Review* 72, 1: 68-94.
- Quillian L., Campbell M. (2003). Beyond black and white: the present and future of multiracial friendship segregation. *American Sociological Review* 68, 4: 540-566.
- Rajkiewicz A. (2009). Polskie małżeństwa binacjonalne. *Migracje zagraniczne a polityka rodzinna. Biuletyn RPO, Zeszyty Naukowe* 66.
- Reniers G. (2001). The post-migration survival of traditional marriage patterns: consanguineous marriages among Turks and Morrocans in Belgium. *Journal of Comparative Family Studies* 32: 21-41.
- Rosenfeld M. J. (2002). Measures of Assimilation in the Marriage Market: Mexican Americans 1970-1990. *Journal of Marriage and Family* 64, 1: 152-62.
- Rosenfeld M.J. (2005). A Critique of Exchange Theory in Mate Selection. *American Journal of Sociology* 110, 5: 1284-1325.
- Rosenfeld M.J. (2008). Racial, Educational and Religious Endogamy in the United States: A Comparative Historical Perspective. *Social Forces* 87, 1: 1-31.
- Rosenfeld M.J. (2010). Reply: Still Weak Support for Status-Caste Exchange. *American Journal of Sociology* 115, 4: 1264-1276.
- Schroedter J.H., Rössel J. (2014). Europeanisation without the European Union? The Case of Bi-National Marriages in Switzerland. *Population, Space and Place* 20, 2: 139-156.
- Shaw A. (2001). Kinship, cultural preference and immigration: Consanguineous marriage among British Pakistanis. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 7: 315-334.
- Shaw A., Charsley K. (2006). Rishtas: Adding emotion to strategy in understanding British Pakistani transnational marriages. *Global Networks* 6, 4: 405-421.
- Slany K. (2002). *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Slany K., Ślusarczyk M., Krzyżanowski Ł. (2014). *Wpływ współczesnych migracji Polaków na przemiany więzi społecznych, relacje w rodzinie i relacje międzygeneracyjne*, Warszawa: Ekspertyzy Komitetu Badań nad Migracjami PAN.
- Song M. (2009). Is Intermarriage a Good Indicator of Integration? *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35, 2: 331-348.
- Szlendak T. (2012). *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*. Warszawa: PWN.
- Trevena P. (2008). Teorie i doktryny dotyczące integracji imigrantów. Doświadczenia tradycyjnych i nowych krajów imigracji, w: A. Grzymała -Kazłowska, S. Łodziński (red.) *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*. s. 93-122, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Tzeng J. M. (2000). Ethnically heterogamous marriages: The case of Asian Canadians. *Journal of Comparative Family Studies* 31, 3 :321-337.
- Van Kerckem K., Van der Bracht K., Stevens P.A.J., Van de Putte B. (2013). Transnational Marriages on the Decline: Explaining Changing Trends in Partner Choice among Turkish Belgians. *International Migration Review* 47, 4: 1006-1038.

- van Wissen L. J.G., Heering L. (2014). Trends and Patterns in Euro-Marriages in the Netherlands. *Population, Space and Place* 20, 2: 126–138.
- Warner S., Srole L. (1945). *The Social Systems of American Ethnic Groups*. New Haven: Yale University Press.
- Warzywoda-Kruszyńska W. (1974). *Małżeństwa a struktura społeczna*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Węgleński J. (2012). *Imigracja a globalizacja*. Warszawa: Wydawnictwa Naukowe Scholar.
- Winch R.F. (1967). Another Look at the Theory of Complementary Needs in Mate-Selection. *Journal of Marriage and Family* 29, 4: 756-762.
- Wysieńska K. (2010). *Integracja, stygmatyzacja, autosegregacja – tożsamość, preferencje i wzory relacji imigrantów w Polsce*. Warszawa: ISP.
- Żygulski K. (1959). Małżeństwa mieszane w Opolu w latach 1945-1957. *Studia Śląskie* II.